

III
M, 39055
h

III M, h 39055

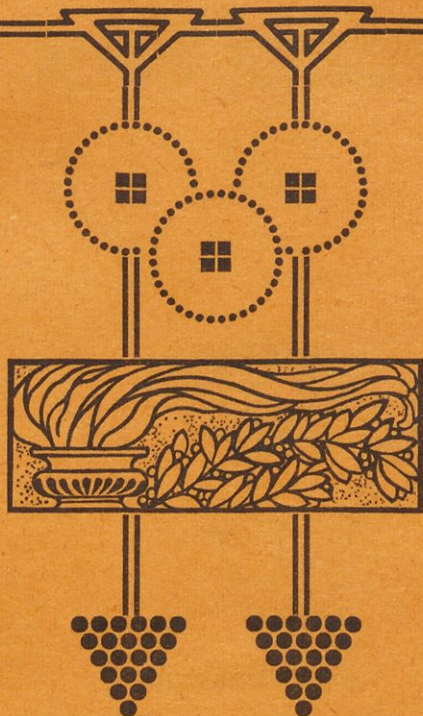
39055 III Mh

Karst.

ETBIN KRISTAN:

Savičev pesimizem

Novela

Etbin Kristan:

Savičev pesimizem.

Novela.

K. k. Studienbibliothek Laibach

LJUBLJANA 1910.

Izdalo uredništvo «Rdečega Prapora».

Natisnil Iv. Pr. Lampret, Kranj.

030045381

Temna noč je, da je v njej obnemoglo vsako oko. Noben pogled ne more prodreti te goščave, vse okrog je črno — črno . . . Obdaja te popolna negotovost. Nič ne veš, kaj je okoli tebe, ne veš, ali stojiš na vrhu nebotične gore, ali si osamljen v brezmejni puščavi, ali se raztezajo cvetni vrtovi in travniki krog tebe, ali šume stari gozdi ali buči nedogledno morje.

Temna noč je in strah te je. Kaj se utegne skrivati v temi tebi sovražnega, pretilnega? Strahopeten nisi, ne bojiš se sovražnika, da mu le lahko pogledaš v oči; a tajnih moči, ki morda rajajo po nočnih temotah, se bojiš. Videti jih ne moreš, ne prijeti, nepričakovano se ti lahko kaj priplazi za hrbtom in te popade nepripravljenega . . . Gibati se ne smeš, ne veš, kam lahko stopiš. Tema ti leze v prsi, v glavo, napolnjuje ti dušo in možgane in grabi te strah — samo strah. Tema je nad teboj, okrog tebe, v tebi — povsod, povsod. In strah vseokoli . . .

Vse te vara. Hipoma se ti zazdeva, kakor bi se nekaj gibalo pred tvojimi očmi, ne veš prav, ali v daljavi ali v bližini; tedaj napenjaš svoj pogled, oči ti kipe, silijo v temo, tipajo, tipajo kakor z nevidnimi prsti — a ne dotipajo ničesar. Okrog, vseokrog sama gosta, črna tema. Ali se je res kaj gibalo? Ali se morda še kaj giblje? — Ali je bila samo pusta senca — morda pošast? Ali ni bilo nič? Strah te je nepojmljivega, neznanega, kar se morda skriva v temi in strah te je svojega las nega strahu.

Čuj! — Ha! — Nekaj je zašumelo — — ne — — da — — Dozdeva se ti, a nič gotovega ne veš. Kakor bi daleč, daleč nekje v nedosežnosti nekaj tiho šumelo, a ker je daljava neskončna, je to morda bobnenje, mogočno grmenje in do tvojih ušes sega samo zamirajoči odmev mogočnih glasov. A morda je samo slabotno žuborenje valčkov prav blizu tebe, morda tik pod tvojimi nogami. Ali pa morda sploh ni nič? Morda ti poje v ušesih strah?

Ta noč! Te teme! Ta vir negotovosti!

Duša išče, da bi se česa oprijela, a ne najde ničesar. In končno jo premaga strah.

Spati! Druzega ne moreš, nego spati. V spanju ubegajo vsi slabejši duhovi pred nočnimi strahovi in pošastmi. Tam pozabljajo, da jih obdaja groza, a pozabljajo tudi na vse drugo, po-

zabljuje, da žive. Dokler spe, jih ni. Izgubljen čas, izgubljena ura življenja . . .

Močne duše ne morejo spati. Živeti hočejo, živeti, a v spanju se ne živi. Svetlobe ni, pa strme v noč — v temo. Gledajo, gledajo, vpi-
rajo oči v črno goščavo — ob neprozorni steni
teme zdrsejo njih pogledi navzdol; zaman se
napenjajo moči.

Počasi, počasi leze čas. A vendar leze, gine,
toda noči ni konec. Minevajo sekunde, minute,
četrтинke, ure — a še vedno je noč. Vnovič in
vnovič nastopajo oči svoj boj s teminami, — še
vedno zaman.

Nič, nič!

Kaj bo iz tega?

Kaj je noč večna! Ali se nikdar ne zruši
ogromna, debela stena, ki odbija vse poglede,
da se lomijo ob njej kakor slabotne puščice ob
jeklenem ščitu? Pretaka se čas, minute, ure se
prelivajo iz večnosti v večnost, a noč ostaja —
ostaja.

Bogovi! Dajte svetlobe! Kdaj izgine noč?

A bogovi molče — kakor noč; iz globoke
teme ni odgovora. In strah se izpreminja v člo-
veških prsih; v srce se zadira, pa se širi, pogreza
po duši in do možganov sega drugo, grozno
čuvstvo: Obup.

Včasi je videti, kakor bi se nekaj belkastega
zasvetilo skozi morje temnih skrivnosti. V srcu

zatrepeče tiha, tiha nada; skoraj neslišno zadrževa „evoe“ iz tajnih globin . . . beli žarek izginja v črni neskončnosti, obup ubija nado. In vse izginja, sam obup ostaja.

Obup! Obup! Uničevalec življenja, sovražnik volje, hrepenenja, delovanja, hudoben grobokop — obup!

In če se je polastil prve duše, če je prvo srce vkoval v svoje verige, gre dalje in osvaja duše in srca in preganja vse nade, velike in male, tepta rožice z nogami, lomi vesla v čolnih in para jadra na ladjah . . . Danes ima človeka, jutri sto ljudi, pojutrišnjem cele rodove . . . In življenje umira, kamor padajo njegove sence, po vrtovih se suše cvetlice, po polju pada zrelo zrnje na tla, po gozdih se razvija pritlikavsko grmičevje in jemlje drevju sok, jezera in potoki se suše, hiše in palače padajo v razvaline in ljudstvo gine.

Noč — noč! V tebi se poraja obup. Bodi prokleta! Bodi tembolj prokleta, ako si večna. Po tvojih teminah plavajo črvi, ki se zajedajo v srca kakor v sadje, kadar dozoreva, in kadar bi srce moralo biti zrelo, je v njem črv, ki se je izlegel v noči, v temi. Obup je nagrizel srca in duše gnijejo, in duše umirajo . . .

Noč, noč? Ali te ne bo konec?

Večna, večna tema . . .

Groza . . .

Obup . . .

Daleč — daleč tam — kdove, kje? — v neizmernosti se je nekaj zabliščalo. Mala, mala, mala, svetla točka je zaplavala po morju mrakov. Samo mala točka . . . Počasi, da komaj opaziš, se razširja, sedaj je črta, podaljšuje se — podaljšuje — bolj in bolj se sveti, sedaj je rdečkasta, sedaj rumena kakor čisto zlato. Plaho trepeče skozi gosto noč, mala, mala črtica skozi neskončno noč. Od vseh strani jo objemajo goste temine; zdajci zamre v mogočnem navalu mrakov . . . Poleg prvega žarka — glej! — zatrepeče drugi, zlat, zlat, zlat . . .! Oko se ti opira vanj, poželjivo, slastno, polno hrepenenja, srce se ti budi in duša ti poje: več, več, več! In zdajci se razliva nešttevilo žarkov po vzhodu — tema blede.

In nada, živa, nebeška nada se dviga, širi peroti in plava k višavam, v daljavo, luči naproti. Tam se oblaki odevajo z zlatimi plašči, na snežnikih se užigajo rdeči kresovi in iz morja se dviga ponosno, veličastno — mogočno tisočkrasno solnce . . .

Noč je mrtva. Rodil se je dan, oko sesa svetlobo — svetlobo.

Evoe Dan!

In obupu so se peruti sežgale ob mogočnem ognju mladega solnca in v novi nadi se dvigajo srca in duše — — —

I.

Pavel Savič je bil uničen. Neštetokrat je že proklel uro svojega rojstva in jezil se je neskončno, ker ni imel toliko poguma, da bi sam končal svoje življenje. Kajti živeti je neumno. Človek, ki živi, človek, ki upa, se norčuje sam iz sebe. Upati — kako je to blazno! Danes ni nič in jutri bo prav tako kakor danes. A vendar upaš, da bo jutri morda drugače. Morda! Dolga vrsta dni in mesecev in let ti prikazuje, da je življenje vedno enaka tragikomedija. Lahko bi bil že prepričan. Izkušnja te je naučila, da so zakoni sveta kruti; uvidel si da nima usoda zate izjeme. Trezni, zreli razum ti pravi, da ne smeš pričakovati nič drugega, nego večno ponavljanje stare bede, večno nadaljevanje starega trpljenja. Verjameš svojemu razumu, verjameš mu; saj je tvoj, saj te neprenehoma spremlja, vedno opazuje tvoje življenje, vse si zapomni in o vsem ti pripoveduje o pravem času. A kako slabo je vendar to verovanje! V skrivnem kotičku srca se vendar giblje pričakovanje, radovedno izgladavanje, upanje. Morda se i premeni kakšen prizor življenske vsakdanjosti? Morda se kaj zgodi slučajno . . .

Hahaha! Slučajno!

Patologično je že. Nevarnost se približuje in treba bo vprašati zdravnika. Ha! Kadar človek

že računa s slučajem, tedaj je vsak sum opravičen, vsak strah mogoč. Slučaju zaupajo samo otroci, ki ga ne poznajo. Odrasel človek bi moral vedeti, da ni slučaja. Življenja zakoni so vklešani v nepremične skale in kdor živi, je njihov suženj. Verig, s katerimi nas okujejo, ne more nihče raztrgati. Blazno je, nategovati jih, misleč, da počijo; neumno je upati, da jih sname dober duh čez noč z naših rok. Ako se napenjamo, da bi jih raztrgali, se nam vrezujejo še globlje v meso, bolečine se še večajo. Ako upamo, da jih izgubimo slučajno, se prevarimo tolikokrat, kolikorkrat zaupamo; iz vsake nade vzklije razočaranje, ki je bolestnejše od trpljenja na galeri življenja.

Hm! Pavel Savič ve, da je tako. On ne upa. Resigniral je in sedaj nosi svoje verige, ne da bi se upiral, ne da bi pričakoval rešilne ure. Toda sreče ni našel v resignaciji. Trpljenje ni postalo lažje, ker se je vdal v neizpremenljive razmere in ker ve, da mora trpeti. On ne beži, kadar vidi bič, ki šviga po zraku in ki naj zdajci pade na njegova pleča; toda udarci ga le bole. Ne kriči več, kadar ga z iglami zbadajo v srce, a iz srca kaplja vendar rdeča kri. Obupno krč pesti in preklinja usodo, ki se igra z ljudmi, sovraži jo iz dna duše, a prenaša jo.

Pavel Savič ni bil vedno tak. Aj, kakšen je bil pred kratkimi leti! Samo življenje, samo veselje, samo prepevanje ga je bilo. A tempora mutantur

et nos mutamur in illis. Čas izpreminja vsako bitje; ne vseh enako, a izpreminja vse. Saviča je zelo, zelo izpremenil. Kdor je poznal malega Paveljčka, ko je hodil v ljudsko šolo in se igral v mestnem logu s svojimi porednimi veselimi tovariši, kdor ga je poznal tedaj, ko je obiskoval gimnazij, ko je ob počitnicah lazil po vseh hribih in dolinah, povsod zabaval ljudi, s katerimi se je shajal, vedno prepevajoč, vedno poln zlatih cvetočih upov, in kdor je primerjal sedanjega profesorja Saviča tedanjemu življenja kipečemu mladenci, ni hotel verjeti, da se človek lahko tako izpremeni.

In vendar. Profesor Savič — tako so mu dejali vsi, v resnici je bil suplent — je bil od pete do glave pesimist; vsaka žilica v njem, vsaka kapljica krvi, vsak dih — vse je bilo pesimistično; vseokoli se mu je svet dozdeval teman, turoben, neozdravljivo bolan. In njegovo pesimistično prepričanje se mu je zdelo tako utrjeno, da ga nihče in nič ne bi moglo omajati. Kajti sam se je dolgo branil svojih nazorov; prestal je hude boje in če vsi argumenti, katerih je imel nebroj, niso mogli podpreti njegovih upov, če mu ves njegov duševni arzenal ni mogel podati uspešnega orožja v obrambo starih idealov in vzorov, tedaj se pač ne more nič več zgoditi, kar bi ga utegnilo še enkrat izpreobrniti in narediti iz njega to, kar je bil nekdam.

Ne, ne, življenje je izvrsten učitelj, nekoliko strog pač, celo okruten, a svoje nauke zabiča dušam dobrovoljnih in prisilnih učencev s tako močjo in tako globoko, da jih ne izbriše nihče.

Pavel Savič, nekdanji veseljak, mojster nešteti gradov po vseh oblakih zemeljskega ozračja, je sedaj popolnoma soglašal s Schopenhauerjem: Die optimistische Weltanschauung ist die niederträchtigste Weltanschauung.

— Da, da, veliki filozof — prav imaš. Žalostno je le, da ti ljudje ne verjamejo, dokler jih ne prepriča življenje s svojim bičem, s svojo lakoto, s svojimi goljufijami. Vsi verujejo v dobrotnost in srečo, pa jo lové, bijejo se zanjo. iščejo jo, igrajo, kockajo zanjo, pehajo, upajo — upajo — včasih vse življenje in šele na smrtni postelji spoznavajo, da so bili norci, da so lovili fantom, da so se borili za nekaj domišljenega, česar ni na svetu. Tedaj morda pravijo svojim otrokom, svojim prijateljem, znancem, da je vse neumno, vse puhlo in pusto, vse nično — in potem ležejo v grob. Oni, ki so ostali, jim pa ne verujejo.

— Eh, kaj! Duh mu je oslabel, pravijo; izgubil je mladostno svežost, trohnoba mu je zapuhtela in sence so mu vstale iz groba, pa že vse drugače vidi in sliši in čuti. Starost naj le vpira oči v smrt, mladosti je življenje odprto

In mladost plove po morju življenja, vesla, jadra, krmari, križa vsepovsod po neizmernosti oceana, včasih zagleda otok, včasih se zasidra v luki, pa zaplove zopet po morju ter se bori z viharji in valovi . . . in končno opešajo moči, kakor vsem pred nami. Konec pride in čemu je bilo vse delo, čemu ves boj . . . ?

Oh, goljufija, goljufija!

No, v knjigi, katero je čital Pavel Savič, ni bilo tega. Knjiga je obsegala najnovejše hipoteze o „kanalih“ na Martu. Zvezdni svet je še najbolj zanimal Saviča. Odkar je začel prezirati človeško življenje in zaničevati zemljo, na kateri stanujejo ljudje, mu je bila astronomija najljubši študij. V svojem priprostem stanovanju si je uredil pravo pravcato malo zvezdarno in marsikatero noč je prebdel pred svojimi dalekogledi in sekstanti in nebeškimi črteži. Zlasti čudežni Martov svet ga je mikal in vabil s čarobno močjo. Kadar je bil položaj količkaj ugoden, je ujel to zvezdo v leče svojih aparatov in dolge, dolge ure je vpiral svoj pogled vanjo. Po vseh knjigah in znanstvenih časnikih je brskal, da bi našel kaj novega o svojem ljubljennem Martu.

Po nedavnem je čital velezanimivo razpravo francoskega učenjaka, ki je branil nazor, da na Martu ni živih bitij. Avtor verjame, da so živeli tam stvorovi, deloma podobni zemeljskim ljudem, ki so dosegli neskončno visok vrhunec kulture, a

da je življenje na Martu že propadlo, da bo tam kmalu vse tako, kakor je že sedaj na mesecu — mrtvo, pusto.

Saviču se je storilo žal. Njegov ljubljeni Martov svet — pa mrtev? Vsa visoka kultura starejšega brata zemlje — propadla? In nikdar se ne bodo naši dalekogledi križali z žarki daljnogledov Martovih prebivalcev? Nikdar ne bo zveze med ljudmi onega skrivnostnega planeta in med nami? Nikdar ne bomo gledali sladkih čudov tega zlatega, bajnega sveta?

Morda je res. Morda je skoro že velik grob, kakor sto in sto drugih zvezd, ki nam sicer svetijo in se nam dozdeva, kakor bi se bleščale v lastni svetlobi, v resnici jih pa vendar obseva samo nekoliko priberačenih žarkov kakšnega solnca . . . kakor včasih ljudi.

Da, da, tudi te zlate, krasne zvezde, izdelane iz tako čvrste snovi, navidezno ustvarjene za vse veke vekov, so samo efemerne stvari. Danes zablišče nekje v vesoljstvu, nekaj časa se žare, pa ugasnejo — izginejo. To je pesimizem vseмира. Vanitas vanitatum . . .

Savič je obračal liste v knjigi, pogledi so mu tekali po dolgih vrstah črk in števil — a nič ni vedel, kaj bi čital. Njegove misli se niso mogle navezati na čtivo. Pred kratkim je čital Šandor Gjalskega knjigo: „U noči“. Ne prvič. A še nikdar ni naredila takega vtiska nanj, kakor sedaj. Da,

noč je, noč, globoka noč vseokoli. Gjalski moli. Savič pa ne more nič več moliti, nič več želeči. Saj je vse, vse zastonj! Saj ostane vendar vse temno, noč je večna in zadnji cilj je kaos.

Moj Bog! Naj se ozira, kamor hoče, povsod vidi tisto sliko. Njegovo lastno življenje mu jo prikazuje, življenje njegovega naroda, življenje ubogih, življenje ljudstva. Vse je brezupno, vsi boji brezuspešni. Fatum! Kismet! . . .

Nekdaj je bilo vse drugače. Nekdaj ni mislil tako. Haha! Upal je, pričakoval je — česa? Nekaj lepega, zlatega, cvetočega, duhtečega, nekaj skrivnostnega, kar ga nekoč iznenadi in ga vsega, vsega zaodene s srečo. Haha! Neumen je bil. Da ni upal, ne bi bil doživel toliko razočaranja in toliko boli, ki še vedno rujejo po njegovem srcu, dasi je porabil vso filozofijo z vsemi njenimi pomočki, hoteč premagati notranje bolečine.

Sedaj ne upa nič več — iz načela. Čemu si ustvarjati priliko za nove bolečine, za nove muke, ki bi sedaj menda delovale še hujše nego tedaj, ko je mladostna moč še blažila rane in jih celila? — Ne, ne. Sedaj ne upa nič več, ne zase, ne za druge.

Vse ljudi bi rad prepričal, da je vsako upanje blazno. A ljudje ga ne poslušajo in mu ne verjamejo. Pehajo se po življenju, izmišljajo si cilje, pa se pode za njimi; bore se; z ranami, dobljenimi v besnem, blaznem boju, hodijo k zdravnikom in

kadar so jim jih povezali in pozdravili, stopajo zopet v nove boje. Stara, nova igra se nadaljuje. Zastonj jim dopoveduje on, da samo izgube svoje zdrave ude, da pustijo svoje roke in noge na bojiščih in v operacijskih ambulancah — — oni ne slišijo nič.

Naj bodo torej gluhi! On jim ne bo dopovedoval ničesar. Slepi so. On pa vidi, da je vseokoli noč, globoka, temna, večna noč in da je vsako stremljenje zastonj.

Die optimistische Weltanschauung ist die niederträchtigste Weltanschauung . . .

II.

Pavel Savič je res vedel, kaj so duševne bolečine. Mladi mož je prebil že vsakovrstno trpljenje.

Oče mu je bil uradnik, ne bogat, a s plačo, s katero je mala družina lahko živel. Mater je izgubil že v otroških letih, spominjal se je samo očeta. Ko je hodil v ljudsko šolo in v gimnazij, se mu je dobro godilo. Ne more se baš reči, da je bil jako priden, a kar je učitelj povedal v šoli, si je Pavel zapomnil bolje od drugih, ki so cele noči presedali ob svetilki s knjigo v roki. Kdor koli ga je poznal, je potrdil, da ima fant dobro glavo.

Paveljček se je smejal, kadar so ga tako hvalili. On ni preveč premišljal o svoji dobri

glavi, le vesel je bil, da se mu ni treba „biflati“ in da je znal, kar so ga učitelji vpraševali. Morda še bolj vesel je bil, da je imel dosti časa za igre na prostem zraku, in ko so se v prvih razredih niže gimnazije učili naravoslovja, mu je bila največja slast, če je smel obesiti zeleno puščico preko rame, pa jo ubrati ven, na polje in v gozd loviti metulje in hrošče, ali pa nabirati rastline.

Včasih se mu je zdelo, da je lep herbarij ali bogata zbirka kukcev najvišji cilj za človeka. Vedno je tekmoval z ostalimi učenci in nikakor ne bi bil dovolil, da bi imel kdo drugi lepše zbirke od njega.

Pozneje so mu bili grški in rimski klasiki alfa in omega življenja. Do tega prepričanja je moral priti, poslušajoč profesorje starih jezikov, ki so zatrjevali vsako uro, da je klasicizem najvzvišenejša svetost tega sveta. Ko je začel čitati nemške, ruske in francoske pisatelje, se mu je vera v klasike že nekoliko omajala, vsaj toliko, da se mu niso zdeli več edino zveličavni.

Včasih mu je prišla moderna knjiga v roko. To se je zgodilo sicer samo po naključju, kajti oče ni kupoval takih knjig in profesorji jih tudi niso dajali za nagrado učencem. A semintam se je le pripetilo. Čital je vse, kar je dobil. „O šolah in strujah“ ni veliko modroval. Kar se mu je zdelo lepo, je prečital.

Kakšen svet se mu je tedaj odprl! Koliko novih misli mu je zarojilo po glavi! Oh, kako bogato, kako pisano je življenje! Koliko nalog, koliko ciljev! Koliko hvaležnega dela za človeka, ki hoče delati!

Včasi se je zamislil. Menil je, da bi pravzaprav profesorji morali upozarjati dijake na to. A oni samo suhoparno predavajo svoje predmete. Profesor fizike živi samo za fiziko, oni matematike samo za matematiko. To je čudno. Saj življenje ni sama fizika, ne sama matematika.

Tudi to se mu je zdelo čudno, da profesorji nič ne pripovedujejo o politiki. Vsi učenci so se zanimali za politiko. Svojo dotično modrost so zajemali iz časnikov, katere so čitali njihovi očetje, dasi niso umeli mnogo. Po nazorih svojih staršev so bili tudi dijaki razdeljeni v različne tabore in v nemale so se ostre debate med njimi.

Pavel se je živo zanimal za vse. To so mu bili sami cilji. Kadar odraste, se bo tudi on pečal s politiko, hodil bo volit, morda postane še sam poslanec.

Sedaj je postal priden. Učne snovi so se tako nabrale, da jih ni mogel nihče premagati s samo dobro glavo. Pavel je jemal knjige v roke ter se učil, vendar se pa ni „biflal“. To se mu je zdelo nedostojno. Spoznal je, da tako učenje ni nič vredno. Nadrgne se kdo kakšnega pred-

meta za izpit, potem pa pozabi vse. On pa se je hotel učiti zase, ne pa za izpričevalo.

Jako mnogo je razmišljal. Z osemnajstimi leti je bil razmeroma jako zrel. Sedaj že ni bil več zadovoljen s knjigami, katere je slučajno dobival v roke, temveč je začel izbirati. Tudi sam je včasih kaj napisal, toda kar je tako izdelal, je pokazal kvečjemu prav dobremu prijatelju.

Z osemnajstimi leti je prestal zrelostni izpit z odliko. Ob tem času ga je doletela prva večja nesreča: Umrl mu je oče. To je bil za Pavla hud udarec. Moral se je seznaniti s skrbjo.

Premoženja ni bilo. Nekaj denarja — malenkost — je dobila sestra za doto, za Pavla ni ostalo nič. Skrbni sorodniki so ga nagovarjali, naj poišče službo; kakor maturant z odliko bi bil že lahko kaj dobil. A Pavel ni maral; hotel je študirati. Koliko dijakov se šola, ki so v enakem položaju! Zakaj bi se ne posrečilo njemu, kar je mogoče drugim?

Nikakor se ni mogel sprijazniti z mislijo, da bi šel k železnici ali k pošti ali v drug urad. Tu bi bil vedno samo pol človeka, samo orodje. Lastnih ciljev ne bi mogel imeti, služiti bi moral vedno le tuji volji. Ne. Naučiti se mora česa, postati mora samostalen človek, da bo mogel delovati svobodno.

Dobil je majhen štipendij in s tem je šel na Dunaj, študirat medicino. Če postane zdrav-

nik, bo lahko povsem neodvisen. Tedaj se bo lahko pečal s svojimi cilji.

Oh, koliko jih ima! Narod, ki je do skrajnosti zanemarjen, potrebuje delavcev, ki ga povzdignejo, borilcev, ki mu pribore pravice; reveži, zaničevani koristni udje družbe, čakajo rešitve, pomoči, učiteljev, voditeljev; znanost išče učencev in pospeševalcev. Vse polno je dela — in on se hoče resno pripraviti, da bo lahko izvrševal svoje naloge.

Na Dunaju se je začelo za Pavla težko življenje. Ko je dospel v veliko mesto, si je poiskal malo sobico v predmestju Fünfhaus. To je bilo sicer daleč od vseučilišča, a moral je jako strogo računati in sredi mesta so stanovanja draga. Potem je začel iskat instrukcije. To je bil pravi križevi pot. V desetih hišah je moral potrkati na vrata, preden se mu je posrečilo, najti družino, ki mu je poverila znanstveno izobrazbo svojega paglavca za dve uri na teden, seveda za tako odškodnino, da ga je bilo skoro sram. S težkim trdom je tako dobil nekoliko instrukcij. Izračunal je, da bo izhajal z zaslužkom, kajpada bo moral jako varčno živeti.

Kmalu se je pa moral prepričati, da je varčno življenje dokajšna umetnost. Njegovi gojenci so stanovali po najrazličnejših krajih mesta. Ako bi se hotel posluževati tramvaja, bi moral zavoziti precej in tega blagajna ni dopuščala.

Hodil je torej vedno peš, a to ga je utrudilo zelo. Kaj rad bi si bil včasih privoščil požirek piva, toda premagal se je, ker je potreboval denar za druge nujnejše reči.

— No, to se že izpremeni, je mislil; nekaj let se vse pretrpi in potem pride plačilo za vse.

Toda leta so dolga. Marsikaj se je pač izpremenilo, a ne na bolje. Eden njegovih učencev je propadal na vsakem izpitu. Pavel mu ni mogel po sili vliti modrosti v glavo. Nadarjen ni bil, učiti se ni hotel. Pavel je upozoril dečkove starše, da je vsak trud zaman, češ, morda ima fant zmožnost za kaj drugega, za kakšno pošteno rokodelstvo. Starši so bili zelo hudi, ne na svojega paglavca, temveč na instruktora, ki ni iz njihovega zlatega tepčeta znal narediti modrijana, ter so mu odpovedali, svojega ljubega sinčka so pa vtaknili v vojaško šolo, češ, tam že kaj postane iz njega.

Pavel se je poslovil. To izgubo je občutil britko, ker je segala globoko v njegov žep.

Instrukcije so mu v obče precej presedale. Mučiti se je moral neskončno in kadar se je moral sam učiti, je bil navadno že tako utrujen, da se je komaj zaglobil v tvarino. Često mu je primanjkovalo denarja za drage medicinske preparate. Tovariši so ga neprenehoma vabili v gostilne in kavarne in potreboval je mnogo ener-

žije, da se jim je upiral. Včasih so mu prav pošteno prigovarjali in čutil je, da imajo prav.

— Saj se še skisaš v svojem brlogu, je dejal vrli Kremen, ko se je bil Pavel nekoč že pol ure branil z vsemi mogočimi izgovori. Človeški razum ni iz železa; nobena reč se ne sme preveč napeti, vse počih. Učiš se in učiš, a končno — misliš mar, da postaneš učen? Vraga! Zblazniš, zblazniš. Ali naj ti povem nekoliko primerov? Če hočeš, iz svoje lastne družine jih vem.

— Ne, ne; ne maram poslušati takih primerov. Saj vem, da je vse mogoče, a doslej se še ne bojim, da zblaznim.

— Kaj?! je odvrnil Zupan. Kaj! Zblazniti! Če tudi ni te nevarnosti, vendar lahko postaneš hipohonder. Ali bi ne bila škoda?

— Pustite me, pustite. Saj veste, kako je.

— Eh, kaj, veste, veste — se je kremžil Rakež. Tako je, da ni lepo, kakor živiš. Ali smo tvoji tovariši ali ne? He?! Nihče ne sme tako zanemarjati svojih tovarišev. Tristo rogačev! Saj te človek niti ne vidi, če te ne poišče v tvojem brlogu! Ali ne pravi že sveto pismo, da človeku ni dobro, biti samemu?

— Da, da, da. A jaz imam dela. Prosim vas, ne silite me.

Tovariši so godrnjali in odšli. Savič je ostal sam doma. Tako sam!

Čutil je, da imajo prav v marsičem. Človek se res skisa ob takem življenju. In napredka ni pravzaprav nobenega. Uči se, uči, a ob večnem pomanjkanju denarja mu učenje le malo koristi.

S časom se je prepričal, da z medicino ne pojde. To je dolgotrajen študij; tako dolgo ne vztraja.

To spoznanje ga je jako bolelo. Razbijal si je glavo, da bi se domislil, kako bi pač kaj povečal svoje dohodke, a bilo je vse zaman. Končno se je s težkim srcem odpovedal medicini, ter je prešel v filozofijo. Tako pride prej do kruha.

Beda, iz katere se ni mogel izkupati, je pregnala dokaj svežosti iz njegovega srca. Njegovo zaupanje v življenje se je močno skrčilo. Užitka ni imel nobenega, a skrbi so ga vedno morale. V takih razmerah pobledevajo mnogi cilji.

Seveda se je sedaj dosti temeljito zanimal za politiko. A tudi to mu ni moglo povzdigniti čuvstev. Vesti, ki so prihajale iz domovine, so bile jako tužne. Nič se ni gibalo, povsod je bilo mrtvo. Včasih se mu je zdelo, kakor bi bila njegovemu narodu izrečena smrtna obsodba.

Tudi pogled po okolici ni bil radostnejši. V okraju, kjer je bival, so živeli večinoma delavci. Nehoté je moral videti, kako bedno životarijo ljudje, katerim dolguje človeška družba mnogo hvaležnosti. Videl je, da se gibljejo da se zdru-

žujejo, da se boré, a da se njihove razmere nič ne izboljšavajo.

Njegova duša je bila skoraj vedno žalostna. Sive sence ljudske bede so legale na njegovo življenje, splavale so mu v srce in globoka, moreča bol se mu je vgnezdila v prsi.

Kjer je hodil, mu je bilo, kakor bi mu ob strani doneli obupni glasovi: Pomoči! Pomoči!

A pomagati ni mogel. Sam je bil tako beden kakor one množice, katerim je trpljenje pritisnilo svoj neizbrisni pečat na čelo.

Če je bil zvečer izmučen, da ni mogel čitati, da ni mogel mirno sedeti in da od same utrujenosti ni mogel zaspiti, je šel včasih na izprehod. Težko je hodil, kajti v njegovem slabo rejenem životu je bilo le malo moči. A zrak je bilo edino krepilo, katerega si je mogel privoščiti. Tedaj jo je včasih zavil v mesto, kjer je zvečer tako lepo svetlo po širokih ulicah, polnih srečnega, vsaj navidezno srečnega ljudstva, ki se zabava s kramljanjem, s koketiranjem, s smehom, ki se ustavlja pred visokimi okni izložbenih skrinj, napolnjenih raznovrstnega blaga, zlata, biserov; ki poseda po verandah kavarn in gostiln, modrujoč o visoki politiki in obirajoč druge ljudi.

Včasih mu je srce poskakavalo, kadar je zašel med to ljudstvo. Sedaj ne več. Jeza ga je grabila, ko je pomislil, da se tu tratijo bogastva, brezmiselno, neumno, dočim v njegovem sosedstvu

pridni ljudje stradajo in predčasno umirajo — radi pomanjkanja. On sam trpi — trpi . . . a to bi še pozabil, da ni na tisoče drugih, ki enako trpe. In kdo je kriv? Ali ne pada greh na dušo malomarnim gizdalinom in gizdalinkam, ki tukaj po neumnosti zapravljajo denar? Odkod imajo ta bogastva? Kdo jim jih je ustvaril?

Bili so hipi, ko je mislil, da mora skočiti med to ljudstvo in glasno zakričati: To je vse pokradeno, vse priropano! Dol s tem lišpom!

Kako blazno! Haha! To so njegovi pristni občutki, a da jih izreče, bi ga zaprli — v ječo, ali pa v norišnico.

A vendar bi si olajšal srce . . .

Semttertja ga je zbolelo še nekaj drugega.

Koliko je bilo ženske krasote na tem Ringu, v tem mestnem parku! On je bil tako mlad, v njem je bilo toliko življenske moči, tako ljubezensko hrepenenje se ga je polotilo včasi, da se e zbal norosti. Gledajoč vso to svežo, mlado lepoto, te dražestne, cvetoče obraze, te iskreče se oči, poslušajoč te zvonke, srebrne glasove, mu je zašumela kri v ušesih in završela v glavi; srce mu je mogočno utripalo, kolena so se mu šibila. On bi tako rad ljubil kako mlado živo bitje! Toliko neskončne ljubezni je bilo v njegovi duši, da bi moralo zadostovati za cele rodove — in vse to je zaprto, pokopano. Njega ne ljubi nihče. Kaj bi dal za en objem, za en vroč poljub . . . !

Tedaj je včasi videl žensko, lepo, elegantno, ki mu je gledala v oči, kakor bi mu njeni pogledi hoteli reči: Glej, tu najdeš, česar iščeš. Jaz te hočem ljubiti.

In v duši se mu je dvignil gnus in — pomilovanje.

— Moj Bog! Kdove, koliko sramote, koliko duševnih bolečin velja ta tvoja fina obleka, ta tvoj lišp, vse to, kar — potrebuješ, da privabljaš in mamiš moški svet, vsa ta sredstva svoje obrti! Kdove, iz kakšnega morja solzâ se je dvignila ta tvoja — ljubav! Kdo je kriv?

Ha! Kakšen svet! Koliko laži, koliko močvirja! Kdo reši to ljudstvo?

V svoji sobici je potem često vzdihoval in se vpraševal, kaj bi se moralo zgoditi, da bi se te grozote odpravile s sveta. Prisegal je, da se hoče boriti proti vsem lopovščinam, ki ustvarjajo take strahote, ki pehajo ljudi v tako ponižanje. Toda kdo mu pokaže pot?

Izkušal je priti v dotiko z bednimi ljudmi vsake vrste, spoznati njih duše, proučiti njih boli, odkriti vire njihovega trpljenja. Včasi so odgovarjali, če jih je izpraševal, nekateri resignirano, nekateri polni britke jeze. Včasi so ga čudno pogledovali in niso odgovorili ničesar.

— Oh, nekaj človeškega je vendar v vseh teh ljudeh, je ugibal: one zadnje iskrice vendar

ni mogla zatreti nobena sila. Pod vso bedo, pod vso sramoto tlé vendar ostanki žerjavice. Če bi se le razpihali, le razpihali! Zopet bi se dvignil plamen in človeštvo bi vstalo iz svojega suženjskega ponižanja.

In s podvojeno pridnostjo se je učil in poučeval svoje paglavce. Stiskal je uboge krajcarje, obračal jih na vse strani, preden je enega izdal, trpel je in — upal!

A beda ni hotela izginiti in upanje je pešalo.

Kar se je zgodilo nekaj nepričakovanega, skoraj nemogočega. Kakor bi v tajnih višavah zadonela himna vesoljne sreče. Vsi medli upi njegovi so zopet vzcveteli, kakor da je nebeška rosa padla na žejne, povenjene cvetke. In duša se mu je dvigala.

III.

Nekega večera se je izprehajal po Ringu. Bil je zopet slabe volje. Pesimistični napadi so mu z izredno silo naskakovali dušo. V žepu je stiskal pesti, grizel je ustnice in premagovati se je moral, da ni zaplakal jeze.

Široki Ring je bil poln elegantnega ljudstva. Po vozni poti so drdrale lahne kočije, javne in zasebne, tuintam se je pojavil jezdec v uniformi ali v gizdalinski civilni obleki, drevored in trotoar sta bila polna izprehajajočih se ljudi, možkih in ženskih. Ves high-life je bil tukaj. Pojavljali so

se tudi tramvajski vozovi in omnibusi, a hitro so zopet izginjali, kakor bi tukaj ne bilo prostora za njihove goste. Tramvaji in omnibusi so vozovi predmestja. Med pisano množico se je pokazoval semtertja delavec ali delavka in bilo je, kakor bi zagledali osat med rožami. Ljudje so se izogibali takemu v teh krajih nenavadnemu bitju, kakor bi se ga bali, a delali so tako, kakor ne bi videli obnošene, priproste obleke . . .

Savič je opazoval vse in škripal je z zobmi.

— He, drzna drhal! Kje bi bile vaše fine obleke, vaše palače, vsa vaša razkošnost, da ni teh parijev . . . Nesramna, nesramna svojat! — Hodil je gorindol in dušil svojo jezo.

Naenkrat je zagledal dve dami, starejšo in mlajšo, obe jako dragoceno in okusno oblečeni. Mlajša je bila izredna krasotica. Nekaj tako svežega in tako skrivnostnega je puhtelo od nje, da je bil Savič ves očaran. Bilo mu je, kakor da je zagledal sliko katero je sanjal že v svojih otroških letih, pa jo je potem iskal, vedno v nadi, v gotovi nadi, da jo najde in da bo njegova.

Dobro je vedel, da še nikdar ni videl te ženske. In vendar mu je bila tako znana, kakor bi bila njegova sestra. Ko jo je srečal, jo je samo letoma pogledal, a videl je vse na njej. Vedel je, da ima jako svetle plave lase, ki se blišče kakor zlato, da ima globoke, modre oči, polne sijaja, jako fin, podolgast, aristokratičen profil, tenke,

male, krasno izrezane ustnice, rožičasta, mala ušesca, da ji drhti fina, skoraj prosojna rdečica na mramornobelem obrazu, da je visoka, kakor Juno ... In nadalje vé, da jo obdaja nekaj kakor nevidna gloriola in da izhaja iz njenega telesa — — ali od njene duše? — skrivnostna struja, ki mu prodira v srce in ga sili, da misli nanjo.

Nehoté se je obrni in stopal za ženskama. Bilo mu je, kakor bi učinkovalo nanj nekaj nezavednega, kar biva v njem. Analizirati ne more te tajnosti, a čuti jo, ker se ji ne more upreti. Čudna čuvstva so ga obvladala; kakor bi ga lovila omotica. Kadar je človek jako zaspan, pa so mu postale trepalnice težke in se mu spuščajo na oči, da vidi samo še fantastične, rožaste in višnjeve kolobarje, v katerih se svetijo zvezde in čudne rože, ima skoraj povsem enak občutek. Vse okrog njega izgublja prave oblike in se prikazuje v drugih obrisih in barvah.

Savič je vedel, da se mu godi nekaj čudnega. Bilo mu je, kakor bi plaval po svetu domišljije.

Ali ni bilo že enkrat tako — vse tako?

Nekateri ljudje imajo včasih take trenutke. Zdi se jim, kakor bi se nekaj zgodilo, kar so že doživeli, ne da bi mogli povedati, kdaj je bilo. Le to vedo, da je moralo biti davno — davno.

Saviču je bilo, kakor bi bil moral pristopiti k neznani dami ter ji reči:

— Pojdi z menoj, saj se poznavata. Saj sva bila skupaj, v onem zlatem svetu, katerega se moraš spomniti. Ali veš — — takrat, takrat je bilo ... Okrog naju so igrale zlate harpe in biserne gosli in tajinstvene rože so cvetele v bajnem dihtenju. Najin je bil ves skrivnostni svet in ti si bila moja, moja. Ali veš? ...

— Kako blazno!

In vendar je čutil to, čutil — in srce ga je bolelo, da je bilo vseokoli polno ljudi, da ni smel pristopiti k znani neznani krasotici ter jo ogovoriti, kakor bi bil hotel, kakor bi bil moral.

Ona je gotovo čutila, da ji sledi. Počasi je stopala s svojo spremljevalko, menda s svojo materjo; včasih je bilo, kakor bi se hotela ozreti, a se je premagovala.

Pred opero, na oglu Kärntnerice, sta se dami ustavili. Sedaj se je mlajša obrnila. Baš ta trenotek je Savič prišel mimo. Pogledal jo je — ona je pogledala njega. Njuni pogledi so se stopili, njeno lice je še bolj vzcvetelo, v njenih očeh je nekaj zadržalo. Nasmehnila se je. On je vzdihnil globoko. Dami sta odšli, Savič je zbežal domov.

Ali ste že čitali fraze o prepolnem srcu?

Savič je preklinjal vse fraze. Iskal je besedo, s katero bi mogel označiti svoje duševno stanje. Preklicani pisatelji so že vse tako zasukali, da so

vse besede izgubile prvotni pomen, da ne učinkuje noben izraz več tako, kakor bi moral.

Njegovo srce je bilo prepolno. Prepolno sreče in boli, prepolno svetlobe in teme. Plesalo in poskakovalo mu je v prsih, jokalo je in kravavelo.

Kaj bo sedaj iz tega?

Nemirno se je sprehajal po svoji sobici. V glavi mu je šumela kri in v tem šumenju je slišal napev znane melodije. Kaj je že to? Aha! Schubertova podoknica: *Durch den Lindenbaum zieht in deinen Traum leise, leise das Lied der Liebe...*

Začel je žvižgati fino, milo melodijo.

— Hahaha! Zaljubljen sem, zaljubljen sem!

A to mu ni bilo smešno. Zakaj ne bi bil zaljubljen? Oh, saj bi znal ljubiti, ljubiti, tako strastno, a tako fino, kakor so ljubili grški bogovi in junaki Šekspirovih dram. V njegovih prsih je bogat, prebogat zaklad čuvstev. Dolgo, dolgo je iskal predmeta svoji ljubezni in sedaj ga je našel.

— Norec! mu je dejal premodri razum. Ti si kaj našel? Na ulici si videl deklico, krasno, bogato, kdove iz kakšne družine in zagledal si se vanjo, ker si domišljaš, da se zanima za tvojo malenkost. Kakšna neumnost pa je to? Pojdi se solit. Kdo pa si? Kaj pa si? Ali misliš, da iščejo dunajske bogatašice dijakov na Ringu za ženine? Pravim ti: pojdi se solit!

— Haha! Tak je bil vedno ta pametni razum. Haha! Le karaj me, le karaj, saj ti je to poklic. Pa se ti vendar smejem. Zakaj pa ne bi bil zaljubljen? Lahko mi desetkrat praviš, da je neumno, da ni nič iz tega — kaj mi je mar? Vidiš, modrijan modrijanski! Sedaj sem srečen. Seveda ti ne morem dopovedati tega. Kaj veš ti v svoji neskončni modrosti, kaj je sreča? Jaz jo čutim, čutim — ali me slišiš? Kajti v prsih imam srce. Ti se pojdi solit, ti!

Razum je bil razkačen. S te strani še ni poznal svojega Pavla. Da se ta otrok tako punta!

— Je že prav! Pa le počakaj! Še na kolenih me boš prosil odpuščanja. Kaj misliš? Zatelebal si se v nekakšno domišljeno sliko in sedaj se vživljaš v ljubezen, katere ni; jutri boš pa cvilil, ko se iztrezniš in spoznaš svojo ogromno zmoto. Jutri bo že splavalo vse po vodi in tebi ostane moralni maček. Potem bo zopet dober hladni matematičarski razum, ha?

No, tudi hladni matematičarski razum se lahko zmoti. Errare humanum est —.

Savičeve sanje drugi dan — niso splavale po vodi.

Zvečer je bil zopet na Ringu, ona pa tudi, cvetoča, sijajna, krasna, kakor snoči. Pavlu je srce skoraj prekipelo. Ko sta se srečala, ga je ljubeznivo pogledala in njemu je bilo, kakor bi mu bili angeli posvetili v oči ...

Romanček se je hitro razvil.

Tri večere zaporedoma sta se srečavala in pogledovala. Četrty večer je ni bilo na šetališču. Savič se je izprehajal tri ure po Kärntnerringu, ne da bi jo bil uzrl. Bil je obupan. Pogledal je malo dalje, na Parkring, pa na Burgring — zaman. Njegove krasotice ni bilo. Oh, koliko je pretrpel ta večer! Kdo je bil že zaljubljen, ne da bi vedel, kaj da pomenja to? A vsa Savičeva čuvstva so bila globokejša nego v navadnih ljudeh. Tudi njegove muke so bile močnejše.

Očital si je, da je bil neumen, strahopeten. Saj bi se bil lahko domislil, da je enega večera ne bo sem, in kaj potem? Tri dni ga je z očmi pozdravljala; zakaj je ni obgovoril? Ker je bil boječ kakor gimnazijec. Saj vendar ne sme čakati, da ga ona obgovori. In sedaj je ni tukaj. Kdo ve, ali še kdaj pride?

Ne, ne, ne. Tega ne sme biti, tega noče niti misliti!

Kaj bi bilo iz njega, ako bi je ne videl več? Bilo bi grozno. Da bi njegovi upi tako skopneli...

Razum se mu je potihoma posmehoval.

— Kaj sem ti pravil, neumni fantalin? Tako se godi vsem, ki nočejo poslušati razuma. Prav ti je. Če bi me bil takoj slušal, bi si danes lahko prihranil bolečine. Prav ti je. Sam si kriv. Pa no-

coj je še čas. Nje ni tukaj, dobro. Ne misli na njo. Čim prej jo pozabiš, tem bolje bo.

— A, seveda! Pozabiš! Nočem pozabiti!

Kar zagrizel se je v svoje trpljenje in svojih duševnih bolečin ne bi bil dal niti za doktorat, čeprav bi mu ga bili ponujali brez izpitov.

Kako je trpel! Misli, da je morda nikdar več ne vidi, se vendar ni mogel iznebiti in to ga je najbolj peklo.

Izprehajanje ga je jako utrudilo. Končno je šel domov. V sobici je bilo silno vroče. Odprl je okno, a zrak se ni hotel ohladiti. Kako, ko je v njem vse gorelo?

To je bil preludij veliki simfoniji njegovega srca.

Prihodnji večer je bil že zopet na Ringu. Sreča mu je bila milejša; nocoj se je prikazala. Njegovo srce je zavriskalo. A dolgo ni mogel nabrati toliko poguma, da bi jo bil nagovoril. Bližal se je čas, ko je navadno odhajala. V prsih mu je postajalo tesno.

— Ah, če sedaj odide, pa morda ne pride več?

Sedaj se mora odločiti, pa — naj se zgodi karkoli.

Sploh — kaj se mu more zgoditi? Saj ni greh, nagovoriti jo. In, če se je zmotil, če je krivo tolmačil vse njene prijazne poglede...? Tedaj mu lahko poreče: Gospod, motite se — in vsega bo konec. Tedaj bi vsaj vedel, pri čem da je.

A — prav tega se je bal.

Če se moti, tedaj je zmota tako prijetna, da bi bila večna škoda, spoznati resnico. A vendar mora kaj ukreniti. Tako vobče ne more več živeti. Vedeti mora, česa se sme nadejati. In zmotiti se ni mogel. Njeni pogledi so bili tako razločni, da niso mogli pomeniti nič družega, nego to, česar je iskal v njih. Čemu torej strah? Saj ji mora biti naposled že smešen s svojim tihim občudovanjem.

In vendar se ni mogel odločiti.

Z ženskim svetom ni občeval nikdar, torej ni čudo, da je bil neokreten. Saj bi jo nagovoril. Toda, kaj naj ji reče? In če bi ona vendar mislila, da je predrzen . . . ?

V tem trenutku sta dami postali. Mlajša je pogledala na žepno urico, potem sta se obrnili.

— Sedaj odideta! mu je blisknilo po glavi. Ako ne porabiš tega trenutka, je morda vse izgubljeno. Sedaj moraš, moraš!

Oh, ta trenotek! Kaj bo mislila, ako jo sedaj nagovori. tako razburjen? Vsi živci po životu so mu drgetali, grlo mu je bilo stisnjeno, rad bi se bil delal ravnodušnega, hladnega, a lice mu je bilo tako vroče, kakor bi bil ves dan sedel ob razbebljeni peči in srce mu je utripalo, kakor bi se mu hotelo odtrgati.

A premišljevali ni smel več. Ona mu prihaja naproti, sedaj jo sreča zadnjikrat in če

ostane sedaj neumen, je morda ne bo videl nikdar več.

Dami sta stopali počasi, kakor bi mu hoteli dati časa, da se ohrabri. Približevali sta se bolj-inbolj. Dušilo ga je, kakor bi mu nekaj tičalo v grlu, kar mu je zapiralo sapo. Siloma je požiral imaginarni klopčič v goltancu, a ni se ga mogel rešiti. —

Napočil je odločilni trenotek. Dami sta bili le še dva koraka oddaljeni. In sedaj je zbral vso svojo eneržijo ter se odkril.

Dami sta odzdravili in bilo je, kakor bi se bili za hip ustavili.

Savič se je napol obrnil in s tresočim glasom dejal:

— Ali dovolite, milostivi, da se — —

— Izvolite, gospod, izvolite, je rekla mlajša hitro. Ako vam je všeč, naju lahko spremite. Saj ste sam, kaj ne?

— Da, milostiva, sam sem.

Kaj zdaj? Kaj naj reče? Saj sicer ni neumen, a sedaj res ne ve, kaj bi govoril. In nekaj mora govoriti, drugače pomislita dami, da je res tepec.

Mlajša mu je priskočila v pomoč.

— Vi gotovo niste Dunajčan?

— Ne milostiva; Slovenec sem.

— Ah, Slovenec? Kje pa prebivajo Slovenci?

Savič se je moral nasmehniti.

— Na Kranjskem, milostiva, na južnem Štajerskem, na Koroškem in na Primorskem.

— A, torej v naši državi? Ali so Slovenci sorodni Čehom?

— Da, milostiva. Oboji so Slovani.

— Pa Črnogorcem tudi?

— Tudi, tudi.

— Pa Rusom?

— Tudi Rusom.

— To je zanimivo. Torej ste pravzaprav naš sovražnik. To je pikantno. Ali ste idealist?

— Idealist? Morda sem, morda ne. Zdi se mi prisiljeno, ločiti ljudi v idealiste in realiste in v podobne skupine. Ideale imam, mislim in živim pa jako stvarno.

— Torej ste vendar idealist.

— Ne oporekam.

— Zanimiv človek ste. Ali študirate na Dunaju?

— Da, milostiva.

— Kaj pa?

— Filozofijo.

— Ah, filozofijo! To mora biti zelo zanimivo. Torej poznate vse modrosti starega in novega sveta.

— To baš ne. Filozofični nauk ni tako temeljit.

— Pa prosim vas, kaj pa je pravzaprav filozofija? To je vendar modrost, kaj ne? Veste,

jaz mislim, da mora to biti najzanimivejši študij. Jaz sem namreč jako neuma. Imela sem doma učitelja, a zdi se mi, da sam ni nič znal. Tako smešen je bil! Menda je mislil, da morajo dekleta biti neumna. Vsak čas sem ga kaj vprašala, a nič mi ni hotel povedati. In sedaj ne znam ničesar. Samo kar čitam v časopisih. Pa tudi ne umem vsega. A propos. Ali ste čitali de Amicisovo „Srce“? Kaj ne, to je lepa knjiga?

— Krasna.

— Pa Vrchlickega „Pobarvane črepinje“?

— Seveda sem jih čital. Jako lepe so.

— Pa Liliencronove pesmi mi tudi jako ugajajo.

— Liliencronove? Vi torej mnogo čitate?

— Da, kar mi prihaja tako pod roko. Samo kuhinjskih knjig ne maram.

Glasno se je zasmejala, da je kar odmevalo naokoli.

— Ali obiskujete opero?

— Včasih, gospica.

— O, jaz ljubim opero. Sinoči so peli „Bohème“.

— Ah, sinoči ste bili v operi?

— Da. Zakaj?

— Ker vas nisem videl na Ringu.

— Ah, kaj ste me čakali? To me veseli.

Kako se mu je srce nasmejalo! Veseli jo, da jo je čakal! Kako dražestno, naivno pravi to? In on se jo je bal nagovoriti!

Od Kärntnerice so zavili v postransko ulico. Pred visoko moderno palačo so se ustavili.

— Tukaj stanujemo. Lahko noč, gospod dijak. Počakajte nas še kaj na Ringu, če Vam je naša družba všeč.

Če mu je njuna družba všeč! Kaj mu ni čitala z obraza, kako je srečen, da jo je smel spremiti? V njem poje cel zbor himno sreče in ves svet se mu dviguje proti nebu. Plinske svetilke se mu vidijo kakor palme, vse hiše so obsute s cvetjem in vse se blišči v bajnem žaru.

Oh, lepi, lepi svet! Upi, kakršne je gojila njegova duša v nezavednosti otroških let, mu vstajajo v srcu in se odevajo v določene oblike, polne harmonije. Tako mu je, kakor bi ga vse zvezde pozdravljale in se mu smehljale in mu voščile srečo. Saj bo srečen, saj bo!

Še dolgo se je sprehajal po mestnih ulicah in sanjaril in koval načrte.

Ali je sploh mogoče, da je tako srečen? Kdaj bi bil mislil, da ga doleti taka blaženost? Oh, sedaj je njegovo življenje nekaj vredno; sedaj ima stalen cilj in delo mu pojde od rok, kakor bi se igral. Nikar ne jokajte, ubogi trpini! Ne izgubite upa. Vse se izpreminja na svetu, tudi vaše bede bo konec, samo upati morate, čvrsto upati; vaše nade se uresničijo. Borite se; jaz se bom boril z vami. Srečen človek hoče videti srečne ljudi okrog sebe...

Pozno ponoči je prišel domov močno utrujen, a trudnosti ni čutil. Sreča ga je nosila na svojih perotih in ga dvigala v zvezdne višave. Sanjal je zlato bodočnost in iz palače v oblakih je sipal cvetje na zemljo . . .

IV.

Kmalu sta se seznanila. Ona se je imenovala Olga pl. Rottenstein. Njen oče, ki je pred tremi leti umrl, je bil profesor na vseučilišču. Zapustil ji je veliko premoženje, katero je bil podedoval po raznih sorodnikih. Njena mati je bila jako izobražena gospa.

Olga se je zaljubila v Saviča z vsem žarom mladosti in on jo je ljubil enako strastno. Ko mu je naivno povedala, da je bogata, se je prestrašil.

— Jaz sem siromašen, gospica, je dejal ves potrt.

— Kaj za to? Ali me ljubite?

— Neskončno! je odgovoril in ona ga je vroče poljubila.

Bila je jako ukaželjna in on jo je moral poučevati o različnih rečeh. Bila je prav pridna učenka. Mnogo je čitala. Preden je kupila knjigo, je vselej njega vprašala za svet.

Savič je bil jako vesel, ko je našel v njej take lastnosti. Ko se je njegovo prvo navdušenje nekoliko ohladilo, je prišel vendar zopet matemati-

čarski razum do veljave. Nekatere okolščine so mu delale dosti skrbi.

— Bogata je, imela je vedno vsega dovolj; kako naj se podava drug drugemu? Kako naj me ona sploh razume? In zveza, ki bi bila osnovana samo na občudovanju, katero hrani njena lepota, pač ne bi mogla biti trajna, vsaj ne trajno srečna. Morda sem se le prenaglil. V njenih krogih imajo vse drugačne nazore in če nočem poteptati svojega prepričanja, izbruhnejo lahko nasprotja med nama...

— Njeno bogastvo, pa moje siromaštvo! To ni dobro! Mož sem — sramotno bi bilo, sprejemati kaj od nje. Zahtevati pa tudi ne morem, da bi zavrgla svoje bogastvo samo zato, da bi bila enaka v siromaštvu. To je čudno razmerje!...

— Ona ima odlične in bogate sorodnike, s katerimi gotovo občuje. Kako bi jaz, ubogi dijak pristojal v ono družbo? Kako bi me gledali?...

Kdo ve, kako jo dirnejo moji socialni nazori? Ona ne ve, kako mislim v tem oziru: kdové, kaj poreče, kadar ji razodenem svoje mnenje?...

Take misli so rojile Saviču po glavi in so padale kakor sence v njegovo srce.

Ona mu je kmalu pregnala te skrbi. Dokazala mu je, da ni ponosna aristokratinja, kakor bi bil utegnil misliti, temveč da je dokaj prсто-dušno dekle, ki ima jako malo predsodkov, a nič globoko vkoreninjenih. V razgovoru se ni strašila

nobenega predmeta. Včasih se je sicer zelo čudila, ako je videla velikanske razlike v njunem mišljenju, a vselej jo je lahko prepričal.

Tudi ona je nehote vplivala na njega v marsičem.

Nekoč sta se razgovarjala o siromaštvu. To vprašanje je njega vselej razburilo.

— Vi ne veste, kaj je beda, je dejal, ker je niste nikdar občutili, morda nikdar videli.

— Ali mislite, da nimam dobrega srca? je vprašala.

— Oh! Dobrega srca! Kaj to pomeni? Z dobrim srcem ni pomagano bednim množicam.

— Ne? Jaz pa mislim, da je treba baš dobrega srca. Ako bi bili vsi bogatini usmiljeni, bi bilo pomagano vsem revežem. Saj vem, da ni lepo, če se človek baha. A vam lahko povem, da podpiram siromake, kolikor le morem. Nikar ne mislite, da se hočem hvaliti; to vam pravim samo, ker je tako naneslo.

Rdečica jo je oblila ob teh besedah.

Res ima dobro srce! je pomislil Savič. Glasno je pa dejal:

— In vendar ne opravite nič z vsemi miloščinami.

— Ker niso vsi ljudje dobrega srca.

— Ne, temveč ker je beda zakon in z usmiljenjem ne zavržete postave. Drugih potov je treba in drugih moči.

— To mi ni jasno.

Savič ji je začel razkladati socialno vprašanje. Izkušal ji je pokazati, kaj je milost in kaj pravica. Ona ga je pazno poslušala. Mladi dijak je bil ves navdušen. Zdel se ji je kakor prorok. Njegov govor je močno učinkoval na njo. Vsa je gorela. Kar žeja jo je morila po njegovih besedah.

— Kako govorite! Le pripovedujte mi, s časom vas bom že razumela.

In on je govoril dalje, razkladal ji je vzroke trpljenja, z živimi barvami je slikal muke revežev . . .

— Prav imate, je rekla, vseskozi imate prav. Bogatini zaslužijo pravzaprav vašo jezo. Vse uživajo, kar izdelujejo žuljave roke in tistim, ki jim zidajo palače in pečejo pogače, povračajo komaj suho skorjo. Prav imate. Grozno je to. Vaše slike mi trgajo srce. Toda ne preklinjajte bogatinov! Vidite, mnogo jih je, ki ne razumejo. Saj tudi jaz nisem vedela, kako je. A sedaj Vam obljubujem, da se bom učila, da bom umela vse. In tovarišica vam bom v vašem boju.

On ji je toplo stisnil roko.

— Ne preklinjam nikogar, a bojevati se moramo.

Ob takih pogovorih sta se njuni duši približevali bolj in bolj. In on se je čutil oddnedodne bolj srečnega.

— Kako bi bil mogel misliti, da ućakam tako srećo?

Na svetu ne ostaja nič tajnega. Njegovi tovariši, ki se niso nikakor mogli potolažiti, da ni zahajal z njimi v kavarne in krćme, so izvohali njegovo razmerje do Olge. Radi bi se bili ponorćevali, toda vprićo njegovega resnega pogleda so jim zamrle vse šale na ustnih.

Njegova revščina ga je tudi sedaj še jako morila. Olgina mati bi mu bila lahko kaj pomagala, će ne drugaće, tako, da bi ga bila kje priporočila za ućitelja otrokom. Toda on je bil ponosen, milosti in protekcije ni maral. Često je bil gladen, a vse je potrpel in nihće ni izvedel, kako se mu godi. Olgina ljubezen se mu je zdela zadostna odškodnina za vse. In ta ljubezen je bila res tako globoka, tako iskrena, da mu je dvignila dušo nad vse dnevne težave.

Da je bila njuna ljubezen utemeljena samo v ćuvstvih, bi se bila morala kmalu ohladiti. Da sta bila povsem enaka znaćaja, bi se bila dolgoćasnost vgnezdila v duši. Toda bila sta si sorodna in vzajemno sta se izpopolnjevala.

Savić je v zaćetku samo ćutil in ćuvstvoval. Plaval je v morju blaženosti, ves je bil pesnik. Ves svet se mu je dozdeval kakor krasne, raznobarvne sanje s stvarnimi oblikami. In po teh sanjah je plaval. Sanje so mu bili minoli dnevi, sanje sedanjost, sanje bodoćnost. Vse krasno,

vse polno magične luči, opojne dišave in vse polno bajnih, svetlih barv.

S časom se je iztreznil. Premišljeval je. Svojo srečo je položil pod drobnogled in jo je analiziral. In pod njegovim razkosevalnim nožem je ostala enako krasna in pristna. To je bila sreča brez prigovora.

— Da, take žene mi je treba. Žene vobče mi je bilo treba, sicer bi se bila moja duša posušila. Vsi bogati zakladi mojega srca bi bili izgubljeni. Žejen sem bil ljubezni kakor izsušena zemlja dežja. To je menda v vseh ljudeh tako, a vsi ne čutijo onega strastnega, blaznega hrepenenja. Ali si ga pa nočejo priznati, misleči, da je mehkužno.

Da, da; često je slišal tovariše, ki so se norčevali iz ljubezni, ki so zasmehovali vsak nežnejši občutek — in gotovo so prav tako želeli ljubezni kakor on. Šega jih je gonila v laž in živeli so neresnično, maskirano življenje. Pravzaprav je bilo strahopetno. Ker se drugi delajo, kakor bi imeli kamen mesto srca v prsih, mislijo tovariši, da se morajo tudi kazati blazirane, pa se silijo, a od srca jim ne prihajajo neslani dovtipi o ženskah in o ljubezni. Drug drugemu lažejo v oči, pa tako, da končno sami sebi verjamejo.

Nekoč je to povedal Olgi.

Pazljivo ga je poslušala kakor vselej, kadar ji je kaj pripovedoval. Potem se je zamislila. On

pa ji je govoril o ljubezni, da je bilo slišati kakor pesem.

— Ne, je dejala, deloma se vendar motite. Takih pojmov o ljubezni ne more imeti vsakdo. Jaz ne bi znala govoriti o ljubezni tako kakor Vi. Čutim pa vse, kar pravite in vse razumem.

— Čutite in razumete! Veselite se v srcu, da ste tako bogati. Kar čutite, je Vaše. Revež je pa, kdor ima prazen hram in revež je, kdor zatajuje svoj zaklad ali pa ga pomeče v blato...

S časom sta postala bolj intimna. A vse to se je razvijalo nekako čudno. Tudi nekateri Savičevi prijatelji so imeli ljubice, pa so mu včasih pripovedovali o njih. Tu je bilo drugače. Vse se je vršilo hitro. Na primer Kremen. Seznanil se je s pripravnico. Ko sta se dva dni poznala, sta se že tikala, hodila sta skupaj v slaščičarno, v mestni park, na izlete in — Kremen mu je povedal — v petih dneh sta se že poljubovala.

Saviču je bilo to čudno. Rad bi se bil še bolj približal Olgi, a tisti spoštljivi strah, ki ga je navdajal, preden se je bil seznanil z njo, mu je tudi sedaj tičal v prsih. Svobode jima je dajala njena mati dovolj. Često sta bila sama v stanovanju in Savič je včasih drhtel po vsem životu. Življenje bi bil dal za poljub. A ni se upal ziniti besedice. Pogostoma sta se zarekla ter si dejala „ti“, toda vselej sta se hitro popravila, kakor bi se bila bala drug drugega, da bi zameril.

Bilo je res nekaj čudnega v tem razmerju. Po eni strani sta bila kakor poosebljena modrost, po drugi strani pa sta bila prava otroka.

Končno je Saviča bolelo, da je resnično trpel.

— Da bi se vsaj tikala!

Toda reči se ji ni upal tega.

— Pisal ji bom. Pismeno se to laže opravi.

Pripravil se je, da bi ji pisal. Prav dobro je vedel, kako in kaj hoče. A ko je sedel pri mizi, je pozabil vse. Ni vedel, kako naj začne, kako naj jo nagovori, kako naj ji pove svojo željo. Grizel je držalo, mislil in premišljeval, domisliti pa se ni mogel. Petkrat je že začel pisati, a vselej je raztrgal pismo. Jezil se je sam nad seboj, a tudi to mu ni nič pomagalo. Končno je vendar dodelal pismo. Učeno razpravo o elementih proge Bielovega kometa bi bil laže spisal.

Potem je odnesel pismo na pošto. Preden ga je oddal, se je obotavljal še pol ure.

— Kdo ve, kaj poreče? Morda ji pa ne bo prav?

Naposled je pismo oddal. Ko je bil že v poštнем nabiralniku, mu je bilo pa žal in če bi je bil mogel dobiti, bi bil šel takoj ponje.

— Saj je neumno pisati, kar se lahko pove. To ji bo smešno . . . In sedaj bom moral vendar iti tja.

Ko je šel k njej, ga je morila misel, ali že ima pismo, ali še ne.

— Bolje bi bilo, da ga še ne bi imela. Lahko bi ji vse povedal.

Ko je prišel k njej, ni ničesar omenila o pismu.

— Torej ga menda še nima.

A vendar ni govoril o pismu in o tikanju.

Ko je prišel drugi dan, ga je sprejela z veselim smehom.

— Oh, ti moj norček! Hvala ti za tvoje lepo pisemce, a to bi mi bil itak lahko povedal.

Saj je sama komaj čakala, da se prenehata vikati!

— Saj niti ne veš, kako rada te imam!

In on se je čutil vnovič osrečenega.

Tako je postala vsaka malenkost med njima važen dogodek in njuna ljubezen je bila vedno sveža.

Včasi sta bila tudi jako resna. Razgovarjala sta se o jako važnih rečeh. On ji je moral pri-povedovati, kako je z njegovimi študijami. Še poldrugo leto se mora učiti, tedaj dovrši izpite in dobi službo. Najprej pojde za suplenta kam na srednjo šolo, pozneje pa bo že bolje. Da postane le samostalen!

— Da in tedaj se poročiva. V dveh letih gotovo. Kako bova srečna! Tedaj boš lahko za-sledoval svoje cilje in jaz bom delala s teboj. Le počakaj! Moj Pavel bo še slaven mož!

— Ti, ti! Kaj bi bila rada žena slavnega moža?

— Oh, kaj misliš? Rada bi bila tvoja žena. Vse drugo me nič ne skrbi. A veselilo me bo, če bom videla, kako se uresničuje tvoje hrepenenje.

In prav toplo ga je poljubila. Sedaj sta se že poljubovala. Tudi prvi poljub je bil cela afera. Oba sta ga želela, a več tednov je minilo, preden se je on toliko ojunačil, da jo je objel in poljubil. Tisti trenutek sta si oba zapomnila kakor zgodovinsko uro.

Govorila sta, kako si uredita stanovanje, kako bosta živela in kako se bosta ljubila.

— Ljubila! Ljubila se bova vedno tako kakor sedaj.

— Oh, še bolj srčno! je odgovoril.

— Še bolj? Kaj misliš, da bi jaz lahko še bolj srčno ljubila? Ti, za to bi te morala kaznovati. To je tako, kakor bi te sedaj ne ljubila dovolj srčno.

— Ne, tako nisem mislil. A to že pride.

— Nič, jaz te bom vedno ljubila kakor sedaj in tudi ti me boš moral tako ljubiti. Nič drugega ne zahtevam. Tudi ne mislim nič drugega.

Kakor dvoje otrok.

Najresnejši pogovor se je završil tako. Sicer sta pa imela dosti resnih pogovorov. Ona ni hotela biti neumna, ter se je pridno učila in on ji je bil učitelj. Tudi on je bil priden. Kadar je prišel zvečer domov, je dolge ure ponoči delal.

Učil se je, pa tudi družega dela je imel. Včasih je dobil kake prepise in tedaj je tlačnil, dokler je bilo kaj olja v svetilki, da je zaslužil kaj denarja za študije in za življenje. Štel je dni. Da bi bil le že konec študij, da bi postal samostalen!

Počasi so tekli dnevi. A vendar so tekli.

Skrbi so bile velike, ker ni bilo podpore od nikoder. Vse si je moral sam prislužiti in to ni bila malenkost. Kdo bi se čudil, da je komaj pričakoval konca!

Ko so se približevali zadnji izpiti, je bil ves nervozen. Znal je vse, toda kdo ve? Kakšen slučaj — kolikokrat je že slučaj pokvaril najlepše račune! In njegova sreča bi se zopet odmeknila...

No, slučaj mu ni delal neprilike. Vse je šlo dobro. Ves v ognju je pohitel naravnost k Olgi. Vsemir sreče je nosil s seboj v srcu. Nikogar ni videl na ulici, hitel je, hitel. Pot se mu je zdela predolga, vse se mu je zibalo pred očmi. Po stopnicah je kar poletel. Ona ga je čakala. Samo pogledala sta se, rekla nista besedice. Pogled je povedal vse. In tedaj sta se objela in poljubila kakor še nikdar ne. In dolgo sta se držala v objetju. Nad njima je plavala neskončna, zlata, cvetna sreča, vseokoli je bilo krasno krasno, krasno. Skozi okno so padali žarki — od njunega solnca; na mizi so duhtele — njune rože, vse, kar je lepega na svetu, je bilo njiju, da, ves svet je bil njun. In bilo jima je, kakor bi ves

svet pel, ves svet plesal, a ona bi se dvigala po zraku . . . visoko, nekam v eterne sfere, kjer cveto blažene tajnosti, njima, samo njima.

In zopet sta se poljubovala in objemala in vnovič sta plavala po oceanu sreče.

Nihče več jima ne ugrabi te blaženosti, nihče več ne poruši te sreče, nihče ne ugasne tega sijaja, nihče ne potrga teh rožic. Zlati upi so drhteli okrog njiju po vzduhu . . . bila sta opojena.

Sreča, sreča, sreča! Zlata sreča . . .

V.

In kako se je to potem pravzaprav zgodilo? . .

Bil je lep, krasen, svetel dan, ves nasičen solnčnega sijaja in škerjančeva pesem se je glasno, kakor triumf razlegala po zraku — a naenkrat, brez somračja, brez pozlačenih oblakov, brez slovesa žarkov in brez večerne drhteče pesmi je padla črna noč na zemljo, po vzduhu se je razlila tema in obmolknilo je vse petje.

Kakor bi bil ves svet ena sama hiša in v tej hiši bi ležal mrlič . . . Tam v kotu stoje čudne posode s čudnimi cvetlicami. Temno cveto in žalostno duhte. Po tleh je posuto vse polno rožnih lističev, rdečih in belih; to so mrtvi upi in umorjena sreča . . . Po višavah plava gosta fantastična senca liki velik oblak, ki se čudno ziblje po zraku in od daleč puhti nekaj kakor vonj voščenih sveč in kamelij.

Nekaj mrtvega . . .

In v Savičevi duši divjajo besni viharji. V temni noči, ko so netopirji frfotali okoli njega, so zašli nočni metulji v njegovo dušo, pa mu jo sedaj vznemirjajo. V srce se mu je zarilo nekaj sovražnega, kar se mu sedaj valja po srčnih predalih kakor jež in ga bôde; iz ranjenega srca kaplja kri v njegovo dušo. Na obrazu so mu vzcvetele blede rože, v očeh pa mu je ugasnil živi, svetli plamen. Iz oči mu gleda noč, ki dviguje svoje valove v njegovi duši. In ponoči plava on kakor breztelesna senca . . .

Kako se je to zgodilo pravzaprav?

Leto je umrlo, zima je dehnila na šumeče potoke in v njenem mrzlem dihu zmrzujejo žuboreče vode in širna planjava se odeva s sneženim plaščem — — narava je zaspala in Azrael je stegnil svojo roko nad gozdovi. A preden je zapihala ledena sapa in so vzcvetele ledene rože, se pozlatuje obzorje in listje porumeneva, jesensko solnce ne žge, a vendar sveti, sveti in le počasi zamirajo njegove luči . . .

Saviča pa je nenadoma objela noč in zima je hipoma pregnala ves letni kras.

Kako se je to zgodilo pravzaprav? . . .

Eh, zastonj vprašuješ, ubogi mladenič, zastonj. Zgodilo se je in resnično je. Kdo ti pove, kako in zakaj?

Poglej v maju vrt in vinograd. Srce se ti smeje zvečer, ko trepečejo solnčni žarki iz belkastih, rožnato obsijanih, zlato obrobljenih oblakov na zelenje in cvetje, na tisoč, tisoč upov. In zjutraj pokriva bela slana vrt in vinograd; tisoč, tisoč upov je slana pomorila.

Kako? Zakaj? Kje so tvoje rožice? . . .

Kako se je to zgodilo pravzaprav?

Kolikokrat si že vprašal to? In še često boš vpraševal; saj je tako neverjetno, tako nerazumljivo . . . oh, tako — tako nemogoče. In vendar je res.

Kaj se braniš verjeti, ko imaš resnico črno na belem? Ali ne stoje v onem pismu razločno besede „Zbogom! Pozabi me!“? Stoje, stoje in čital si jih desetkrat, dvajsetkrat, stokrat; prijemal si se za glavo, težko roko si polagal na divje bijoče srce, stokal si kakor bolnik in krvave solze so ti silile v vroče oči. Verjeti ne moreš, razumeti ne moreš . . .

Tako je, a zakaj, zakaj, zakaj je tako?

Mar je to uganka ženske duše? Maščevanje usode? Zakon življenja?

Kako je to mogoče?! Taka ljubezen, taka ljubezen! Pa kar čez noč . . . kako je to mogoče? In glej — po svetu hodijo ljudje, pa se še smejejo in kupčujejo, barantajo in se zabavajo. Ali so to sami norci? Ali ne vidijo, da je vse slepilno, vse goljufivo? Naj pogledajo v to

srce, pa se bodo zgražali nad vsem, kar zazro tam.

Ali kaj! Ljudje ne razumejo bolečin, ne vedo, kako srce umira in duša krvavi. Ljudje so trgovci, sebičneži. „Kaj jim tuja bol? ...“ Ali le počakajte! Noč ni samo moja. Tema zakrije tudi vaše zvezde, oblaki popijejo tudi žarke vašega solnca. Nocoj še slišite slavčka, jutri zadoni čukova pesem tudi v vaših ušesih ...

Oh! Kako se je to zgodilo ...?

Kdo naj ti to pove, ubogi Savič? Morda ona sama ne ve. Zgodilo se je in to je tvoja nesreča. Vzrok je skrit kakor korenine strupene rože. Pozabi, pozabi! — Saj ti je pisala: Pozabi me! — Cemu torej misliš nanjo? Ali ne veš, da je vsaka misel nova bol? — Po kaj ti plavajo spomini v minolost? — Včasih si znal pozabiti vse, kar je ležalo za teboj! Užival si srečo trenutka, sanjal si svetlo bodočnost, a preteklost te ni morila. Mnogo si trpel, a spomin na vso bedo si pokopal. Zakaj se spominjaš sedaj?

Zakaj kličeš one lepe dneve, ki so sami meči, zadirajoči se ti v srce? Zakaj se koplješ v tem morju bolečin in muk? — Misli in spomini ti ne podajo zdravila.

Zgodilo se je. Tega ne moreš izpremeniti.

Ko si odšel domov, si nesel cel rudnik zlatih upov s seboj. Gora se je udrila in zlata jama se

je zasula. Kaj si trpinčiš glavo z večnim vpraševanjem: zakaj?

Pravijo, da vse mine. Njena ljubezen je minila, tudi tvoja bôl izgine. A ti ne veruješ. In nočeš misliti na to. Sam si zadiraš nož v svežo rano, pa ga notri vrtiš, kakor bi ti bolečine povzrokovale največjo slast.

Trpiš, prijatelj! — Eh, tako je življenje. Morda si premalo mislil na zgodovino Polykratove sreče. Toda tebi ni bilo treba metati prstana v morje. Saj je usoda sama skrbela za to, da si okusil tudi dosti pelina. A sedaj — sedaj. Na minolo trpljenje ne misliš več. Če se ti vračajo misli v pretekle dneve, iščeš v njih samo, kar je bilo lepega, sladkega, nadepolnega. Ne bole te nekdanje muke, temveč nekdanja sreča — ker je ni več.

Kako je to mogoče!

Stokrat, oh, kaj — kdo ve, kolikokrat? Nestetokrat ti je povedala, da te ljubi, neskončno, strastno, blazno, opojno, srečno ljubi. In verjel si ji. Moral si verjeti v svojo bajno srečo, ker niso prisegale samo njene besede. Njene oči so zatrjevale, da je prisegla resnično. Kadar ti je stisnila roko, si čutil, da ti jo stiska ljubezen. Kadar te je poljubila, si vedel, da te objema njena duša. Ona je živela za te, v tebi, samo v tebi.

In vse je izginilo! ... Kdo naj veruje to?...

Človeški razum je slab, — morda že čaka blaznost, da se naseli v celicah tvojih možganov. Take grozne uganke morajo zmešati pamet. Tudi človeško srce je slabo. Taka blazna bol lahko vse napravi v srcu.

Savič se je podnevi opotekal po ulicah, ponoči se je valjal po postelji; podnevi je sanjal — moreče sanje, ponoči ni mogel spati.

Nesrečen je bil. A beseda „nesrečen“ ne pove ničesar. Duša največjega grešnika ne more v peklu tako trpeti.

Vsi njegovi upi so bili uničeni. Pa kakšni upi! Kakšen svet si je bil ustvaril v srečni domišljiji svoji — in tega sveta ni več.

Ha! Saj to vendar ni mogoče! Kaj je pozabila vse?

Kako bi bilo to mogoče! On ne more pozabiti, kako bi pozabila ona? Saj živi spomin tudi v njeni glavi. Toliko sreče, toliko slasti ne more izgniniti kar čez noč. Ona ni mogla pozabiti.

Ali je dejala v svojem pismu, da je pozabila?

Ne, tega ni dejala! Ni pozabila ne, in če bi bila to zapisala, bi se bila lagala. One božanske ure, polne rajske blaženosti, so se morale vtisniti v njeno dušo in majhna sapica jih ne more odpihniti.

Ali pa tudi ona tako trpi, kakor on? — Oh, če bi trpela, bi mu ne bila mogla pisati tako.

— Zbogom! Pozabi me!

Besede so trde kakor jeklo in vendar je v njih nekaj mehkega, da je ne more sovražiti. A on mora sovražiti! Tako besna bol ne more biti potolažena brez sovraštva.

Pa koga naj sovraži?

Nje ne more, ne more! Ona mu vstaja v spominu tako krasna, tako mila in blaga, da bi se zjokal vpričo njene slike in jo še prosil odpuščanja. Zakaj? Ker je ne more preklinjati? Ker je sam tako nesrečen in ker ne more umeti, da je bilo to mogoče.

Zdramil se je Hotel je pregnati spomine. A spomini so mu skakljali pred očmi in niso se dali prepoditi. Pokazovale so se mu solnčne slike in sličice, globoki vzdihi iz najtajnejših kotičkov njegove duše pa so vpraševali: Kje je sedaj vse to?

Ah, ne prepevajte več slavospevov življenju, ne hvalite več sreče. Vse je slepilno, vse se roga človeku in njegovemu zaupanju. Savič ne zaupa ničemur več. Kje je še grad, ki bi imel dosti močan temelj, če se je mogla porušiti zgradba njegove sreče? Nihče ne bi bil smel verjeti, da kdaj izgine ta ljubezen. Z njunimi bitji je bila spojena, v njiju srcih je imela korenine. Vse je pričalo njeno pristnost, njeno trajnost, njeno nepremennljivost. In vendar je izginila, popolnoma izginila. Ne samo opešala, potemnila; ni je več, enostavno: ni je več.

Ne verujte več nikomur in ničemur.

One rože tam so krasne? Lepo duhte? — Ne verujte! Laž so, njih lepa barva in mila dišava vas vara.

To solnce na nebu...? Z zlatimi žarki vas obseva, z blagim žarom vas greje? — Ne verujte! Laž je, laž, laž, laž!

Slavčkova pesem? Ljudska umetnost? Učenjaška znanost? — Nič, nič, nič! Ne verujte! Laži, same laži!

Vse je laž!

Samo trpljenje je resnično. In vsa beda sveta je resnična. Ali se ni srce povspelo v najvišje višave, nad zvezde, v eter vesoljnosti? Ali se ni bilo potopilo v najgloblje globočine oceana...? In kaj je našlo?

Bedo, bedo, bedo!

Laž!

Kjerkoli so ljudje upali in zidali svoja poslopja na temelju nade, povsod jih je življenje izdalo.

Sam je upal. Sedaj pa ne več! Led je pregladek, steklo prekrhko. Norci naj upajo. Nesrečen je, pa noče biti še norec vrhutega.

Kje se izpolnjujejo nade? Kje po vsem svetu? Katera borba prinaša plodov? V kateri sad se ne zariva črv?

Vi upate? Hahaha!... Zaljubite se v Olgo, verujte prisegam, pogledom, poljubom, sorodnosti duš in kadar Vam bo pisala: „Zbogom! Pozabi

me!“ — prekolnete upanje in zapodite nade v temo.

Poglejte narod, ki ječi pod pritiskom sile. S svojimi pleči se upira proti jarmu, ki ga teži, les mu vrezuje krvave proge v kožo, jarma le ne more porušiti.

Poglejte milijone bednega ljudstva! Tisočletja trpe, upajo . . . in ljudje umirajo lakote, pogibajo za tuberkulozo in zahajajo sami v smrt

Stoinsto prorokov je hodilo po svetu. Pred tisoč in tisoč leti je Konfutse prižigal luč modrosti na daljnem vzhodu; divne nauke je širil Buddha po bajni deželi Evfrata in Tigrisa; za človeštvo in božansko prepričanje svoje duše je nesel Kristus sam svoj križ na Golgato . . . Ha . . . Kje so plodovi? Ali ne trgajo civilizirani narodi Evrope košček za koščkom iz zlate dežele sredine? Ali ne rabijo ubogega kulija kakor tovarno živino? . . . Ali ne razsaja kuga po deželi Lotosa? In indijski fanatiki mrcvarijo svoje telo, trpinčijo svoje ude v neverjetni neumnosti . . . Ali ne jemlje srečni, zviti kristjan svojemu nesrečnemu kristjanskemu bratu zadnjega bornega koščka kruha izpred ust? Ali ne zapeljujejo s svojim zlatom njegovih sester in hčerâ?

Oh, upati, upati! Kakšna blaznost! Igračke tajne usode smo, ki se nam roga, kadar sanjamo srečo in smatramo življenje resno.

In ti si bil tak otrok! Upal si, zidal si mramorne in zlate gradove po oblakih, verjel si v srečo, v življenje, ljubil si. Ljubil . . . Boriti si se hotel . . . Oh, kaj si vse hotel in vse je pusto, lažno. Najsvetlejša sreča te je prevarila, najopravičenejši up te je izdal, roža se je osula in samo trnje je ostalo. V tvojem srcu sedaj bôde in trga ti dušo.

Nobenega upanja več.

Vanitas vanitatum . . .

Življenje je okrutna igra in mi smo igračke, žive igračke, upanje je pa sladkor, ki nam ga daje fatum, da plešemo, skačemo, se vrtimo, komu v zabavo, komu v korist . . . ?

Vse je prazno. Noč je, zvezde na nebu so laž. kar plava okrog nas, je sama noč, črna, gosta, večna noč.

Slučaja ni, tragikomedija se ne izpreminja. Ob naši zibelki so stale čarovnice, ki so zapisale zgodovino našega življenja v svojo debelo proketo knjigo in sedaj teče to življenje samo, in mi smo norci, pa menimo, da je sami ravnamo!

Zaljubite se v Olgo, dajte ji vse svoje srce, verujte v ljubezen, upajte in zaupajte! Sanjajte svojo srečo! V knjigi je zapisano drugače. Nekega dne vam bo pisala: Zbogom! Pozabi me!

Die optimistische Weltanschauung ist die niederträchtigste Weltanschauung!

Dà, dà, prijatelj Schopenhauer! Ti imaš prav!

VI.

Tako je Savič postal pesimist.

Da se je prevaril samo v ljubezni, ali da mu je sploh povenel samo en up, bi bila morda njegova malodušnost kmalu izginila, če se sme njegovo duševno stanje sploh imenovati malodušnost. V njegovem pesimizmu je bilo pravzaprav nekaj močnega, trdega, hrabrega. Njegove nekdanje baržunasto mehke oči so dobile presunljiv izraz, izredno odločen pogled. Od nosa proti kotom ustnic sta se mu vrezali dve malce zakrivljeni potezi v kožo, kar ga je prikazovalo neobičajno resnega, nekam strogega. Na ustnicah in okrog nosu mu je vstrepetavalo nekaj kakor večna lahna ironija, kakor neusahljiv sarkazem.

Vse to bi bilo morda kmalu izginilo, da je bila Savičeva bôl enostavna. Ali to je bila komplikacija.

Kamor se je ozrl, je videl brezupnost. Položaj v domovini ga je razočaral popolnoma. Dokler je bil na Dunaju, se je zamogel informirati samo iz časnikov. Slika, posneta iz novin, je redkokdaj jasna. V zrcalu strankarske strasti se kaže često, da, navadno vse drugačno, nego je v resnici. Videl je sicer že tedaj, da ni vse tako, kakor bi moralo biti. A, kar je našel sam, ko se je po letih povrnil, je učinkovalo na njega kakor same zaušnice. Da je položaj tako žalosten, ne bi bil mislil. Nobenega napredka, no-

benega razvoja, sama stagnacija, mrtvilo in umiranje . . . Brezbrižnosti, nemarnosti, prepira vse polno, dela malo, premalo . . .

To je bil žalosten pogled za njegovo oko.

Posvetil je svojo pozornost duševnemu življenju . . . našel je enak rezultat. Svobodnega, močnega poleta duha je opazil borno malo; stari predsodki so se šopirili povsod, abderitovstvo je hodilo z velikimi trebuhmi okoli, banavzi so nosili veliki zvonec. Jedva se je drznil pomisliti na velikanski razvoj umetnosti, literature, znanosti pri drugih narodih.

Ozrl se je po kmetovem polju, pogledal je v koč delavcev. Kakšna beda povsod! Pa koliko nezavednosti! Ali se more izpremeniti to?

Globoka tuga je legla v Savičevo dušo — in baš tedaj je prišlo Olgino usodepolno pismo.

To ga je potrla povsem.

V pismu ni bilo nobenega opravičevanja, nobenega razlaganja; nekaj melanholičnega je sicer odsevalo iz onih vrst, ali kaj mu je pomagalo to, ko so bile besede tako jasne?

Kaj bi še pomagalo, iskati vzroke njenega preobrata? Kar je gotovo, je gotovo. Dobro vé, da se ne povrne nikdar več, kar je bilo

Duša se mu je pomirila, najhujše bolečine so se polegale, a Savić je bil ves izpremenjen. Nobeno upanje ni več našlo pota v njegovo srce. In ne le to; pravi pravcati obup se ga je po-

lastil. Vsako stremljenje se mu je zdelo brezuspešno. S pravo slastjo je čital vse, kar ga je utrjevalo v pesimistnih nazorih.

Njegovi znanci so mislili, da se je umetno vživel v to čudno naziranje, a motili so se. To je prišlo kar samo. Savič se ni silil na nič. Upanje je izginilo in z upanjem svetloba; zdelo se mu je, da hodi vedno po temi okoli.

Enkrat je bilo, kakor bi se imelo še enkrat pokazati solnce.

Ob priliki neke slavnosti je videl mnogo ljudstva zbranega. Nastopali so govorniki, slišati je bilo lepih besed. Ljudstvo je bilo navdušeno. En hip se je zdelo Saviču, kakor bi se dalo vse doseči s tem narodom.

— Ako bi sedaj, v tem trenutku stopil na oder in z živimi besedami pozval narod, naj mi sledi v boj za naše pravice, — gotovo bi šla množica za menoj.

Dve uri pozneje, ko je bil uradni del slavnosti zaključen in je prišlo vince do svoje pravice, se je pomešal med ljudstvo. Pilo je, vriskalo, veselo je bilo, jako veselo, tem veselejše, čim bolj so se praznili sodčki.

Savič je zamahnil z roko.

— Vinsko navdušenje! Nič ni prida!

In temna senca, katere je bil že nekako vaje, se mu je zopet spustila na oči.

Pesimizem se ni dal pregnati.

Nekega dne je dobil pisemce iz Karlovih varov.

S trepetajočo roko je odtrgal omot. Pisava mu je bila znana, oh, kako znana! Globoko je vzdihnil in skoraj se ni upal čitati.

Na lističu je bilo z drobnimi črkami zapisano nekoliko besed.

— Mojega zadnjega pisma nisem pisala po svoji volji. Ali se vse povrne?

Nobenega podpisa.

Čemu bi bilo treba podpisa, ko je tako dobro poznal pisavo, da se ne bi zmotil niti po noči! Otrok bi bil uganil, kdo je pisal.

Stare bolečine so se zbudile in so rezale po Savičevi duši. Tajno upanje je skušalo vstati, a njegove peruti so bile zlomljene. Desetkrat je Savič prečital pisemce.

— Kaj pomenja to?... Nisem pisala po svoji volji?... Po čegavi pa?... Mati te ni nikdar silila, da bi kaj pustila; najini zvezi je bila prijazna... Ne po svoji volji?... Ne po svoji volji?... To je nepojmljivo.

— Ali pa pomenjajo besede kaj drugega?... Kaj?...

Zopet je trpel.

— Čemu mi je pisala to? Komaj sem se nekoliko pomiril, a sedaj so se zopet obudili vsi spomini. Čemu, čemu?...

— Saj je vse zastoj. Kar je mrtvo, ne vstane več iz groba, kar je slana pomorila, ne zazele ni več.

Po njegovi mirni tugi so zaskarele stare, hude bolečine in vsi spomini so se mu dvignili pred oči. Nekaj dni mu je bilo prav tako kakor tedaj, ko je dobil ono usodno pismo s tistim kratkim slovesom.

Šele četrty dan se je odločil, da ji je pisal. Njegov odgovor je bil skoraj popolnoma resigniran.

— Ne vem pravzaprav, kaj naj bi se povrnilo. Pretrpel sem toliko, da ne morem več verjeti v ustajenje starih čuvstev. In kdo ve, za koliko časa bi se povrnilo, kar je nekdy bilo? Kakor je enkrat vse zamrlo, bi lahko tudi drugič propadlo . . . Nekdy sem upal, upal sem otroško. A odvadil sem se. Bojim se novega razočaranja. Prvo me je potrló, drugo bi me utegnólo uničiti . . . Sicer pa razmislite dobro položaj. Ali mislite, da bi se moglo povrnti, kar želite? Morda se sami domislite pravega . . .

Hladnokrvno je oddal pismo na pošto. Ko je bil pisal, se mu roka ni tresla. Sedaj se ga je polotila razburjenost.

— Kaj mi odgovori? . . . Morda so res tuje razmere vplivalo na njo?

Trepeta je čakal odgovora, a ni ga učakal.

Dolgo ni slišal ničesar več o njej. Le redkokdaj je še mislil nanjo. A postajal je oddnedodne bolj teman.

Imel je mesto suplenta na gimnaziji. Točno je izvrševal svojo dolžnost, a čutil je, da opravlja svojo službo mehanično. Sicer se ni zanimal za nobeno stvar na svetu razun za astronomijo. Ne-prenehoma je čital zvezdoslovne knjige, iskal s svojimi aparati po nebeškem svodu, risal je in računal.

Njegovi znanci so majali z glavami. Čudili so se, kako se je mogel tako izpremeniti

— Bes ga plentaj! je klel Rakež; pravi veseljak ni bil nikdar in nihče ga ni mogel izvabiti, da bi šel kdaj krokat. A da postane tak puščavnik, tega vendar ne bi bil nihče verjel.

— Eh, zvezde so mu šle vedno po glavi in kdor se je zagledal v te svetle pike, je že izgubljen za svet, je modroval Kremen.

Zupan pa je zagodel svojo:

— Kajpada! Vinca ne pozna. Komur vino ne ogreva krvi, dobiva vselej tako suho dušo.

Sicer pa so se le redkokdaj menili o Saviču. Smatrali so ga za društvenega mrliča.

— Izgubljen, izgubljen.

Savič se pa ni zanimal za vse to. Včasih je še vzel Schopenhauerja v roko; tudi moderne pesimiste je čital in boljinbolj se mu je dozdevalo, da so vsi zajemali iz njegove duše.

Tudi moderni mysticizem je mogočno vplival nanj — Ibsen, Maeterlink, Ola Hansson so mu povedali stokrat več nego drugim čitateljem.

Zvezde so se mu zato tako omilile, ker so bile spojene z nočjo. In v noč se je skoraj zaljubil. Po dnevi ni bil niti prav živ. Dokler je bil v šoli, ni prav opazil, ali je jutro ali dan ali večer. Sicer je podnevu skoraj samo sanjal. Najrajši je šel iz mesta, kjer se je širila nepregledna ravan. Skoraj nikdar se ni obrnil na ono stran, kjer so se v ozadju dvigale gore. Samo v daljavo je zrl in tedaj mu je bilo, kakor bi gledal v vesoljnost. Včasih je legel v travo, roki je prekrizal pod glavo in tako je gledal — gledal v neizmernost. Navdušen špiritist bi bil dejal, da se mu je duša ločila od telesa in zaplavala po vsemirju.

Brez misli tudi njegov razum ni mogel biti. A nikdar ni mislil na ljudi, s katerimi ni niti občeval. Misli so mu plesale po zraku s praški, ki so se zibali po solnčnih žarkih, letale z metuljčki, ki so se vrteli po cveticah, potovale so v neizmerne, nedomišljene višave in tam so sanjale. In vse njegove misli so bile nekam nejasne, nedoločene kakor one barve, ki so se prelivalle nad široko ravnino, kakor ono šumenje, žuborenje, ki je prihajalo od daleč do njegovih ušes.

— To je življenje nezavestnosti — edino pristno življenje. Vse drugo je domišljija. Ljudje

mislijo, da so nekaj, kar niso. Človek niti ne more vedeti, kaj je. Zato tudi ne more imeti ciljev in jih ne more dosežati. Kar živi v nas, v teh solnčnih žarkih, v cvetličnem cvetju, v vonju posušenih trav, v mrmranju potočnih valčkov in zopet v nas, v naših možganih in živcih, v srcu, to nismo mi, to je nekaj nezvestnega, nekaj tajnega, kar obuja sanje v naših dušah in sanje so naš edini namen, naš edini cilj . . .

Tako mu je postalo popolnoma ravnodušno življenje, ki ga je oddnedodne manj zanimalo in naposled čisto nič. Bilo je že tako, kakor ne bi več živel na tem svetu, temveč bi samo njegova senca padala na zemljo, v tem ko je on daleč, daleč nekje v sanjavih sferah neznanega vseмирja.

Kadar je večer priplaval na zemljo, je oživel. Prva zvezda, ki je zatrepetala na nebu, ga je vsak večer enako globoko dirnila.

Noč je ljubil.

— Moja duša je tudi del noči. To sorodnost čutim, zato me oživljuje noč. In zvezde so hčerke noči, zato jih ljubim.

V njem ni bilo nič logičnega. Tisto znanost, ki izkuša v zvezdah čitati usodo ljudi, iz konstelacije nebeških teles prorokovati bodoče dogodke, kateri je nočno nebo orakel, je Savič preziral. Svoje zvezde je ljubil drugače. Kako — tega ne bi bil mogel povedati. Bile so mu sicer

tudi simboli in včasi mu je bilo, kakor da se razgovarja z njihovimi trepetajočimi lučicami. V kakšno zvezdo modre svetlobe je bil včasi kar zamaknjen.

A to je bil poseben misticizem, ponekod bolan, z avgurstvom pa ni imel ničesar opraviti.

Skratka: Savič je postal pravi čudak.

Samo v šoli je bil navaden človek. Tam se ni mogel nihče pritožiti radi njega. Dijaki so ga imeli radi, ker je bil čudovito blag. Niti najporednejšemu fantu ni rekel žalbesede. Od njega je izhajalo nekaj tako milega in blažilnega, da so bili v njegovih urah pridni tudi največji razposajenci. Z naukom je dosegal vedno lepe uspehe, vsi ravnatelji in nadzorniki so soglašali o tem. Tudi njegovi tovariši so se sčasom privadili njegovim čudnim posebnostim.

In on sam se je temu tako privadil, da ni nikdar več razmišljal, kakšen je, kako je postal tak in nikdar več ni vprašal:

— Kako se je to zgodilo?

Tako je — kaj pomagajo premišljevanja in vprašanja?!

Ljudje so taki, kakršni morajo biti, ker ne morejo biti drugačni . . .

VII.

Neki večer je Savič opazil, da prihaja jesen.

Popoldne je bil po svoji navadi tam zunaj na široki ljubljeni planjavi, kjer je ves svet utonil

v brezmejnosti. Nebo je bilo jasno, a kar naenkrat se mu je zazdelo, da se mu je izpremenila barva. Ko je bil zadnjič tu zunaj, je bila svetlejša, danes je že videti kakor šipa, na katero je kdo dihnil. In občutil je, da je tudi v njegovi duši tako. —

Da. Priroda mu je še zvesta. Vedno ima lice kakor on.

Njegove sanje so ga spojile s to neizmerno, vesoljno prirodo. Bilo mu je, kakor bi tla izgini-
nila izpod njegovih rok. Plaval je v brezkrainosti.

Ko se je vrnil v mesto, je osupnil. Po glavnem trgu so se izprehajali neštivilni ljudj — za boga! To je jesen! Poleti je trg še prazene ob tem času in ljudje hodijo v log in v okolico. A zdaj se že zbirajo v mestu — in od severne strani pihlja čudna, hladna sapa. Tamle, pred restavracijo, se gibljejo prti, ki jih veter dviguje in mota.

To je jesen.

Kako hitro je prišla!

Savičeva melanholija je postala silno bolestna. Bilo mu je, kakor bi se približeval konec, zadnji konec. Izza njega se dviguje večni mir. Pa to bi bila rešitev.

Še nikdar mu ni bila nirvana tako umljiva, kakor v teh trenutkih.

Bliža se čas, pride čas — in ti izgineš. In ta konec, to absolutno uničenje je blaženstvo. V

tej ničnosti, v tej neekzistenci občutiš najvišjo slast, to je edini lepi cilj.

Zaglobil se je v to idejo, ki se mu je zdela kakor morje, po katerem plava. To je bila misel, katere ni samo mislil, temveč jo je tudi čutil. In kar čudno mu je bilo, da je zadel včasi ob človeka, da je uzrl semtertja voz. Ljudje, živi in mrtvi predmeti, realnost — kaj še obstoja? . . .

Torej je še vedno noč? Še vedno tista brez-krajna tema?

Kdaj pride dan, dan brez ljudi, brez stvarnosti? . . .

Jesen!

V drevoredu se je oziral po potih in čudno mu je bilo, da ni ležalo tam vse polno rumenega listja. Saj je vendar že jesen. V dnu svoje duše jo je čutil, s svojimi očmi jo je videl. Zakaj ne pada suho listje z drevja? Komaj tuintam kakšen posamezen list.

— Ej, le počakajte! Še nekoliko dni, pa začnete padati. Saj sem sam uvel, a tudi vi pridete na vrsto, vi vsi, ki mi ne verjamete, ki me ne pojmite in ne razumete. Jaz sem že rumen, a tudi vi odletite s svojih vej. Ne mislite, da ostanete zeleni. In enega dne bo drevo prazno in debel sneg se položi na veje. Tedaj bo konec. Ha, le upajte, da ne pride zima! Oledenite — vsi, vsi! . . .

A to so bile samo misli, ki niso dobile nikdar oblike besed. —

Doma je Savič našel pismo na mizi

Mehanično je pretrgal ovitek in pogledal, kaj da je.

Na višji dekliški šoli se ustanovi z novim šolskim letom osmi tečaj. Profesorski zbor je treba pomnožiti. Vprašujejo ga, če ne bi hotel sprejeti mesta na tem učilišču.

— Ali hočem? Čemu? A zakaj ne? Vseeno je pač, ali ubijam svoje dni tu ali tam. Radi mene. Ker mi pišejo, menda žele, da bi sprejel. Čudni ljudje. „Ali hočeš? Ali ti je všeč?“ — Kaj hoče človek? Kaj je njegova volja? Kako varajo sami sebe! Pa nevedé, nevedé! Meni je prav. Fantje ali pa dekleta — no da, meni je prav.

Odložil je pismo in pozabil nanje.

Zagledal se je v svetilko. Njena luč je popila vse žarke njegovih oči, njegovemu pogledu so izginili vsi predmeti. Svetloba se je razširila po vsej sobi daleč na okolo, čez stene, ki so se pogreznile v njej, čez vse mesto, v veseljnost. Pred očmi se mu je širila sama svetloba katere ni omejevala nikjer nobena senca. To je bila posebna, mehka svetloba, v kateri se oko prijetno kopa, pa se je napije tako, da se vsa človeška notranjost napolni ž njo.

Savič je imel skoro enake občutke kakor popoldne na širni planjavi. Enako čuvstvo raz-

blinjenja v vesoljnosti ga je navdajalo, plaval je s svojimi nejasnimi mislimi po isti brezmejnosti.

Bilo mu je, kakor ne bi bilo več tistega sveta, po katerem se pehajo ljudje v večni borbi za malenkosti, ki se jim vidijo važne in velike, tistega sveta, po katerem hodi po dnevi, ne da bi sodil vanj. Odpiral pa se je tisti čudezni svet, v katerem ni več delovanja, v katerem je ekzistenca neekzistenca . . . Nihče ne bi bil umel tega; njemu je bilo povsem umevno, on je to neekzistentno ekzistenco celo čutil.

Slutil je konec, konec vsega. Sedaj se mora zgoditi, kar je pričakoval tako dolgo.

Zakaj mu vstajajo vsi spomini, od prvih dni njegovega življenja, kar se je začel zavedati, pa do sedanje ure? Vidi se otroka, polnega nedolžnega veselja in rožnobarvnih naivnih upov; ponavljajo se mu ponosne misli dijaškega časa s smelimi programi za plodonosno delovanje; pred očmi se mu dviga njena krasna postava, njeni mili pogledi se upirajo vanj. Vse je sladko in v srcu ne čuti nobenih bolečin. Tako se čita zgodovina davnih, davnih časov, s katerimi nismo v nobeni zvezi več. A vse te slike izginejo, mirno, v splošni temi, ki pa hitro pobledi, a vseokoli se razširja blagodejna svetloba, v kateri utone vse drugo. In to je konec.

Tako prehiteva življenje pred duševnim pogledom človeka, kateremu sega voda do ust, v

zadnjem trenutku pred smrtjo in blago se preseli iz življenja v nič.

Spomini, spomini!

Da je resnično tisto življenje, o katerem govore ljudje, tedaj bi moral kaj čutiti ob vseh teh spominih, s katerimi je združeno vse pregrozno trpljenje minolih let. Ali nič se ne giblje v srcu, duša je mirna, vse tiste slike gleda bolj ravnodušno kakor otrok ilustracije v šolski knjigi. Torej je življenje vendar le domišljija, nič se ne godi v resnici, vse samo v fantaziji. Vse je lažno in šele, kadar pride konec, se izkaže resnica, katero sluti on.

In pričakoval je konca . . .

Dolgo je sedel nepremično pred svojo svetilko in zrl vanjo. In misli so mu plavale v nirvano.

Slabeje in slabeje je brlela svetilka, luč je pojenjavala. Videl je, kako se njeni zadnji ostanki bore s smrtjo, naposled so ugasnili — nastala je tema.

Savič je ostal na svojem stolu in gledal v temo kakor prej v svetlobo. Za njega se ni izpremenilo nič.

Kako dolgo je sedel?

Počasi mu je legalo nekaj težkega na prsi in ga jelo dušiti. Ko je bila že vsa soba polna neznosnega smradu, se je zbudil iz svojih čudnih sanj.

Mehanično je vstal in odprl okno.

Zunaj je sanjala hladna, bistra noč, na nebu so migljale zvezde, po listju je šumela tihotna sapica. Čisti vzduh se je zvil v sobo in polagoma je izginil smrad.

On ni opazil ničesar. Užival je mir, veličasten mir, ki mu je bil simbol zaželenega cilja — absolutnega konca . . .

Ko se je zjutraj zbudil, se je počutil zelo neprijetno. Vsekakor je predolgo sedel v smradu, ki ga je povzročila svetilka, ko je ugasnila. Po duši se mu je prelivalo nekaj tesnobnega kakor neugodne slutnje, katerim ni našel ne vira ne smotra.

Oddal je na pošto pismo, s katerim je naznanil, da sprejme profesorsko mesto na ženskem učilišču. In ko je ležalo v nabiralniku, se je Saviča zopet polotila tista negotova tesnoba. Zdelo se mu je, kakor bi se mu približevalo nekaj, česar ni vaju. Slišal je šepetajoči glas, ki mu je pripovedoval, da se nekaj izpremeni v njegovem življenju.

Bolelo ga je, a ni se mogel otresti nejasnih slutenj. Šepet ga je spremljal povsod.

Kaj naj bi se izpremenilo? Ali še ne pride konec?

Saj je jesen — jesen, — ne samo tam zunaj, temveč tudi v duši, in jeseni sledi zima, neiz-

ogibno; tedaj zamre življenje in vsega mora biti konec.

Danes je že več velega listja na tleh, nego ga je bilo včeraj; nočna sapa je izvrševala svoj posel. Jesen napreduje in priti mora čas.

Zakaj, odkod, čemu torej tiste slutnje?

Na oknu neke hiše je zagledal cvetice v loncu. Zdele so se mu kakor ironija, a nehote jih je moral večkrat pogledati.

Srečal je berača ter mu dal novčič. Takoj si je očital, da je to neumno, nezmiselno. A čutil je, da bi ga bilo še bolj bolelo, ako bi mu ne bil dal ničesar.

Bili so čudni simptomi. Savič jih je sovražil in — bal se jih je.

Zapustil je mesto. Tam zunaj je bila trava pokošena, zadnje dni ni opazil tega. Danes mu puhti naproti tista čudna, opojna duhtoba. Dvignil je pogled. Nad glavo mu je frfotalo jato ptic, ki so hitele na jug.

Čemu? Po kaj? Saj mora priti konec.

Ali naj bi bil prevarjen tudi v tem?

Kako dolgo še, kako dolgo?

VIII.

Savič je popravljaj šolske naloge svojih učenk. Bile so take, kakršne so šolske naloge navadno. V nekaterih je vse mrgolelo napak, nekatere so bile jako korektne, a te so ga večinoma najbolj

jezile. Težko jim je bilo kaj očitati, a vendar so bile včasih take, da bi jih človek kar raztrgal. Puste, prazne — ali korektne. Vseskozi pravilni ornamenti, nobena črtica pretanka ali predebela, noben krog preširok ali preozek, a brez vsake ideje . . .

Popravljanje šolskih nalog je jako dolgočasna reč. Savič je pa jako potrpežljiv človek. Toda danes se mu hoče nit potrpljenja utrgati vsak čas. Da bi bilo v teh spisankah le količkaj lastnega! Pa nič, nič!

Pregleduje, nalogo za nalogo — vse po enem kopitu . . .

Končno nekaj družega.

No, kaj je to? . . . Kaj, to dekle filozofira?

„Pesimizem ni nič družega nego bolezen. Vidi se nam resničen, kadar tiči vzrok boleznim globoko v duši. Tedaj napravlja lahko globok vtisk. Večinoma pa ne izvira iz duševnosti, temveč samo iz domišljije. In pogostoma je samo manira . . . Pesimizem ni niti opravičen niti utemeljen. Svet, narava, vse življenje v svoji celoti in v posamičnih delih glasno priča proti pesimizmu . . .“

Kdo je to dekle, ki se upa tako odločno obsojati pesimizem?

Ta naloga je vendar mikavna. Savič se ne strinja s temi nazori — seveda ne; saj ni treba še posebej povdarjati tega. Savič je vtelešeni

pesimizem in drugi ljudje se sčasoma že še pre-pričajo, da ima prav. A priznati mora, da je ta naloga zanimivo spisana. Nekaj primitivnega je v njej, kar prav nič ne diši po knjigah; in prav to mu ugaja.

To dekle torej obsoja pesimizem.

Kdo pa je pravzaprav: kako se imenuje?

Tonka Hrastova.

Ej, ta! — Tonka... Tudi zanimivo. V osmem razredu nobeno dekle ne rabi diminutiva za svoje ime. Same gospice so, ki se nočejo imenovati tako kakor mala dekletca ali kvečjemu „Backfische“. Same Josipine, Albertine, Antonije. Torej Tonka Hrastova je tista, ki trdi, da svet, narava in vse življenje obsoja pesimizem. Glej, glej! Kaj pa ve ta Tonka o svetu, o naravi o življenju? Kar je čitala v šolskih knjigah in kar so ji povedali profesorji.

No, no, le počakaj, dekle! Pridejo drugi časi.

Pa kaj veš ti o pesimizmu?

Kaj pa je utemeljeno v svetu, v naravi, v življenju?

Ha, ha, ha! Dekle je morda zaljubljeno, se-veda, v osmem razredu ima že vsaka svojega oboževalca, pa ga bo imela tudi Tončka. Zato pa sanja v srebrni mesečini, kadar bezeg duhti in slavček drobi, o sladkih slasteh ljubezni. Tako sodijo vsa mlada dekleta, razlika je samo v tem,

da so nekatere pogumne, druge pa ne, nekatere znajo povedati, kaj mislijo, druge pa nič.

No, le počakaj! O tem optimizmu in pesimizmu se že še pomeniva.

Savič je popravljaj svoje naloge, a jezil se ni več ta večer. Kadar mu je prišla prav dolgotrajna naloga v roko, se je spomnil Tonkinega filozofiranja in vse hudovanje mu je pregnal blagodejen humor.

Kar čudil se je, odkod je prišlo to? Humor! Tega že dolgo ni poznal. Malo prej se je celo na ves glas zasmel, kar se že ni zgodilo od tistih časov . . .

Ali ne postaja nezvest svojemu načelu?

Ah, kaj! V njem se ni nič izpremenilo, on ne more postati več drugačen nego je. Pa če se enkrat zasmelja, ni škode. No, no, kar se tiče drugega, že pove Tonki svoje mnenje.

Hrastovi Tonki je bilo devetnajst let. Stanovala je pri neki teti v mestu; staršev ni imela. Teta ni bila siromašna, toda jako sitna je bila in Tonka ni imela pri njej nič posebno dobrega. Stric se sploh ni menil za njo. Kar je dekle dobilo, si je pravzaprav pošteno zaslužilo, kajti v hiši je Tonka delala, kakor bi bila najeta. Šivala je, vezla, likala perilo, pisala tetina pisma. Ko je po smrti svoje matere prišla v tetino hišo, je bila v štirinajstem letu. Dotlej je bila v zavodu za meščanska dekleta, a ker ji starši niso

zapustili premoženja, je teta hotela, naj postane šivilja ali pa modistka. Tonki je bilo to jako žal, ker se je rada učila. Ali oporekati ni mogla. Dve leti se je res hodila učiti za modistko. Tudi tukaj je bila jako pridna, vendar ni mogla pozabiti svoje želje, da bi prišla zopet v šolo. Neprenehoma je mislila, kako bi izvršila svoj namen. Dekle je imelo za čudo železno voljo in v dveh letih je dosegla svoj cilj.

V tem času se je izučila svoje obrti. Obenem si je tudi prihranila malo vsotico. Teta ji je dajala vsak dan nekoliko novčičev za južino. To je bilo od neznane zapuščine Tonkine matere. Raznašati je morala gotove klobuke in včasih je dobila zato kakšno desetico. Zadnje mesece je delala tudi čez uro, kadar je bilo mnogo naročil in „madama“ ji je dajala malo odškodnino za to. Vse to je prihranila. Koncem družega leta jo je „madama“ oprostila, a nagovarjala jo je, naj ostane pri njej kakor pomočnica, kajti Tonka je imela jako fin okus za ženske klobuke in gospa je dobro vedela, da bi mnogo pridobila z njo. No, dekle je hotelo sedaj izvesti, o čemer je sanjalo ves čas, kar je bilo izstopilo iz šole.

Prav tedaj je bila ustanovljena višja deklinška šola. Tonka ni imela več miru. Obljubila je mami, da ji bo pomagala, kolikor ji bo dopuščal čas in modistka je bila zadovoljna. Teto je pa vprašala, ali ji je ljubše, da ji plačuje stanovanje

in hrano, ali da ji pomaga v domačnosti? Teta je mrmrala nekaj o muhah mladih deklet, ko pa je videla, da ne uspe proti Tonkini volji, je dejala, da se ne da tako osramotiti, da bi jemala denar od dekleta.

In tako je šla Tonka zopet v šolo. Po dnevi je v prostih urah pomagala doma; po noči je delala za modistko. In vendar je bila v šoli vedno med prvimi.

Ne more se reči, da je bila izredna krasotica, vsekako pa je bila lepa deklina, kateri je zdravje in veselje gledalo iz modrih, velikih sijajnih oči.

To je bilo tisto dekle, ki je tako odločno obsojalo pesimizem.

Savič je drugi dan prinesel pisanke v šolo in jih vrnil dekletom. Najprvo je hotel takoj izprašati Tonko, ali zdelo se mu je neumestno, da bi storil to v šoli. Potem pa zopet ni vedel, kdaj bi bil primeren čas zato. Na ulici je vendar ne more čakati. V šoli je ne more zadrževati. A bilo mu je, kakor bi moral govoriti ž njo.

V šoli jo je dobro pogledal. Iz teh oči je sijala nenavadna prostodušnost in njemu je bilo, kakor bi se pregrešil, ako ji ne bi povedal resnice. Bolje, da jo izve sedaj, nego da živi v fantastičnih iluzijah, pa pade potem naenkrat iz oblakov na trdo zemljo, kakor se je zgodilo njemu.

Sicer ne ve prav, zakaj se briga prav za njo. Opraviti ima z mnogimi optimisti, a vsakemu pušča njegove domišljije, ker se je davno prepričal, da ne doseže ničesar s svojimi teoretičnimi dokazi. Že davno se drži načela, da je najbolje, ako prepuščamo ljudi same sebi; praktični dokazi življenja jih morajo izpreobrniti. Zakaj naj radi Tonke dela izjemo?

Eh, no. Je že tako. Rad bi jo poučil; ali kje naj dobi priložnost za to?

Dolgo je premišljeval, a ni našel nobene prave poti.

Tedaj mu je slučaj prišel nasproti.

Nekoč je šel po ulici in brez namena se je ustavil pred prodajalnico ženskih klobukov. Med oknom je videl klobuk s čudnimi okraski. Tudi moda se je polastila umetniške secesije in ta klobuk je bil uprav secesijonističen. Bilo je na njem res nekaj umetniškega. Zato se je zagledal vanj.

V tem so se odprla vrata in iz prodajalnice je stopila Tonka.

Obenem sta vzkliknila oba.

— Oh!

— Dober dan gospod profesor. Kaj pa Vi delate tukaj? Ali občudujete naše klobuke?

— Vaše klobuke, gospica? Da, da, ženske klobuke.

— Ne tako. Pravim: naše klobuke, ker tudi jaz izdelujem take stvari.

— Vi?

— Da, jaz. To Vam pravim, ker morate vedeti, da sem modistka, pa da Vas ne bo sram, ako me hočete spremiti.

— Da, hočem, ker bi že davno rad govoril z Vami.

— Z menoj?

— Da, kako morete tako obsojati pesimizem? Vi se sklicujete na svet, na naravo, na življenje. Koliko pa poznate sveta, koliko narave, koliko življenja?

— Ah, mislite na tisto šolsko nalogo, h kateri ste mi naredili latinsko opazko in par klicajev in vprašajev? Vi ste torej pesimist? To je zanimivo. Pa prosim Vas: kaj pa, če bi Vas jaz pravtako vprašala, kakor ste Vi mene? Koliko pa Vi poznate sveta, narave, življenja? . . . Dovolite. Več nego jaz. To je mogoče. Gotovo pa ne poznate vsega sveta, ne vse narave, ne vsega življenja. To torej ni nikakršen argument.

— Vendar je edino pesimistično naziranje o svetu upravičeno.

— Ne.

— Kako morete tako odločno trditi, da ni?

— Ker se vse v meni in okrog mene upira Vašemu nazoru.

— Kar je okrog Vas, tega še ne poznate dovolj; kar je v Vas, se lahko še izpremeni.

— To ne dokazuje ničesar. Človek se lahko izpreminja, dokler živi.

— Jaz se ne morem več. V meni je že vse otrpnilo.

— Aj? Tega Vam ne verjamem. Sicer pa ne razumem, kako je mogoče, da ste pesimist.

— Zakaj ne?

— Zakaj vzgajate mladino, ako je res vse pusto in brezzmiselno? In kako jo vzgajate!

Prvič je bil v zadregi. To je res. S tem, da poučuje in vzgaja, nasprotuje svojemu načelu.

Tonka je nadaljevala.

— Profesor ste. Več znate od mene. In že radi tega ne morete biti pesimist. Le premislite, kako plodonosno je človeško delo, kako velikan-ski je napredek človeštva od prvih začetkov pa do današnjega dne

— Vanitas vanitatum. Konec je vendar ogromen Nič.

— Konca ni; torej ne moremo govoriti tako.

— Kdo Vam pravi, da ni konca?

— Meni še nihče ni povedal tega. To vem sama. Kje je konec veseljnosti? Kdaj je konec časa?

— Ne gre za to. Govorim o našem koncu. In ta konec je razočaranje za optimista. Pesimist se ne more razočarati.

— Živeti hočete torej samo za tisti trenutek, ki ga imenujete konec? In ker sodite, da pride tedaj razočaranje, uravnavate vse svoje življenje

po tem. Indijski fakiri imajo torej prav. Ali oprostite, gospod profesor. Tukaj sem doma. Hvala lepa, da ste me spremili.

— Prosim. Ali o tej temi se morava še razgovarjati. Prepričati Vas moram.

— Ali pa jaz Vas.

— To ni mogoče.

— Naj odloči bodočnost. Ako Vas ni sram, razpravljati in prepirati se s svojo učenko, se lahko pogovoriva, kadar Vam bo všeč

— Nobenih predsodkov nimam, gospica. Konvencionalnosti ne veljajo zame.

— Torej sem Vaša nasprotnica, kadarkoli želite. —

Nasmehnila se je, lahko se je poklonila in odhitela v hišo.

Savič je ostal sam.

Ta hip so vse njegove teorije plavale daleč — daleč odtod. Vse njegove misli so se pečale z dekletom. Prav z dekletom, ne z njenimi nazori, ne z njenimi besedami. A tudi to se je godilo nezavedno. Savič je mislil na Tonko, spominjal se je nje veselosti, njenega zdravega obličja, njenih svetlih oči — — a da ga je v tistem trenutku kdo vprašal, kaj misli, ne bi bil znal odgovoriti. Ne da ne bi bil hotel. On ne bi bil znal.

IX.

Poslej sta s Tonko pogostoma razpravljala o optimizmu in pesimizmu. On se ni dal prema-

gati, a priznati je moral, da je prišel pogostoma v zadrego. Včasih ji ni mogel odgovoriti ničesar, pozneje, kadar je bil sam, se je domislil, kaj bi ji bil moral povedati, da bi jo pobil. Njiju prepis je bil navidez docela neploden, kajti ostajala sta vsak na svojem hribu: ona dosledna optimistka, on zagrizen pesimist.

Nekega dne mu je povedala vso zgodovino svoje tužne mladosti. Ko je bila še docela majhna, se je njenim staršem jako dobro godilo. Oče je imel lepo službo in je služil mnogo denarja. Znancev je bilo dosti in v hiši njenih staršev je bilo veselo življenje. To je izginilo, ko je njen oče obolel. Najprvo je imel namestnika, kateremu je plačeval, da ga je zastopal, a ko le ni okreval, so mu odpovedali službo. Prihranjeni denar je bil kmalu porabljen. Ko je očetu končno nekoliko odleglo, je iskal druge službe, a težko je bilo dobiti kaj primerne. Naposled je moral biti zadovoljen, da je dobil skromen prostorček v neki pisarni. Starši so bili vajeni dobrega življenja in so se čutili nesrečne v novih, ob vseh straneh omejenih razmerah. Mati je bila vedno žalostnega obraza, tembolj ker je oče v čaši iskal tolažbe. Bolehal je pa tudi neprenehoma. Ko je bilo Tonki deset let, je oče umrl. Mati je bila tedaj taka, kakor bi morala zblazniti. Tudi ona je obolela. Tonko pa so dali v „institut“. Tam ni imela nobenih veselih časov. Vendar se

je včasih smejala, a tedaj so jo topli, češ, to se ne spodobi. Učila se je dobro, a to ji ni nič pomagalo, ker so od nje zahtevali vedenje, kakršnega ni bila vajena. Vse to je bilo jako tužno. Če je prišla kdaj domov, se tudi ni mogla veseliti, kajti mati je bila vedno žalostna. V inštitutu so jo zaničljivo gledali, ker ni bila bogata kakor druge gojenke. Končno je tudi mati umrla in Tonka je prišla k teti. Odkritosrčno je povedala, kako se ji je godilo tedaj.

— In vi — ? je vzkliknil Savič.

— In jaz upam, upam, upam neprenehoma. Moje zlate nade mi ne vzame nihče.

Savič se ni drznil oporekati. Ah, s kakšnim glasom je izrekla: Upam! Ne, ne. On ne sme niti poizkusiti, da bi ji vzel njeno zlato nado. Pa življenje je vendar tako okrutno! Ni Tebi ne prizanese...! To, to — prav to utemeljuje svetovno bol, to jo opravičuje. Tako krasna, cvetna pomlad, tako svetel pogled v bodočnost tako bajno upanje... In naposled prihaja življenje s svojo trdo roko, pa trga, razdeva, podira vse...! Oh, upaj, sanjaj, dekle! Naj se zgodi, kar se hoče; jaz nočem biti tisti, ki bi uničil Tvojo iluzijo.

— Vi ste se zamislili?

— Oh, nehote.

— Kaj mislite? Gotovo kaj žalostnega. Bodite vendar enkrat veseli, samo enkrat, gospod profesor!

Nevedoč, kaj dela, je majal z glavo. Vse njegovo bitje je bilo že prešinjeno s tistim čudnim čuvstvom. Tudi kadar ni govoril ničesar, kadar ni hotel povedati ničesar, je povedala ona tajna sila v njem: Jaz ne morem biti vesel.

— Samo enkrat, gospod profesor! Kako more biti človek vedno tako žalosten?

— Kdo Vam pravi, da sem žalosten? Ne, žalosten nisem. Ne vem, kakšen sem. Mene ni. Tega ne razumete. A drugače Vam ne morem povedati. Mene ni... to je tako: Jaz čutim, kar bi Vam rad povedal s tem, a nobene druge besede ne morejo opisati tega stanja.

— Ne, ne, domišljate si nekaj. Morda imate kako veliko boleost v srcu in hudo trpite. To tajite morda pred svetom in pred seboj. A človek se ne sme tako prepustiti svoji boli. Vedno Vas vidim takega in tedaj moram biti žalostna tudi jaz.

— Tudi Vi? Zakaj Vi...?

— Kdo ne bi bil žalosten, ako Vas vidi vedno tako tužnega? V tem lepem svetu živite kakor v grobu.

V Savičevem srcu so se dvigali čudni čuti. Kaj se godi? Kaj je treba vsega tega? Kako je prišlo to? Jeza, silna jeza ga je grabila, a čutil se je brezmočnega. Neka tuja moč mu je silila zobe skupaj, da jih je stiskal in pesti so se mu krčile. Ah, kaj je bilo treba vsega tega?

— Nasmejte se vendar malo, gospod profesor! Meni na ljubo.

Savič jo je pogledal. Ona je zrla vanj s prosečimi očmi. V tem trenutku je bila krasna. V njenem obrazu je bilo nekaj, kar ga je spominjalo na sikstinsko madono. Ta pogled — ta pogled! — Ali vstajajo zopet čari iz davnih, davnih, pozabljenih časov? ... Polotila se ga je neumevna omotica. Oh, ako bi se sedaj nasmejal, storil bi dobroto, ki bi bila več vredna od vseh teorij. Hotel se je po sili nasmejati — mesto smehljaja na obrazu se mu je prikazala solza v očeh.

Tonka je opazila ves boj Savičeve duše in tudi njegov izid. Seveda ni razumela vsega, a slutila je, da mora biti v tem srcu nekaj težkega, nekaj silno, silno tužnega.

— Kaj Vam je, za boga, gospod profesor, kaj Vam je? Ah, kaj sem storila? Ali sem Vas užalila?

A hitro se je spomnila, da se človeku, ki trpi, ne sme govoriti v tonu usmiljenja. Spremenila je torej svoj glas.

— No, neumna goska sem. Vidíte, take smo. Menda tiči to v naši naravi. Prosim Vas, oštejte me...

Obmolknila je, ker je opazila, da govori v zrak. On menda ni niti slišal njenih besed. Prvi solzi je sledila druga in sedaj je jokal, jokal in

ihTEL. Ona pa ni več vedela, kaj naj pravi. Mučila se je, da bi dobila pravo besedo, a nobene ni našla.

To je trajalo nekaj minut. Naposled se je Savič zopet zavedel. Obrisal si je solze. Potem je začel govoriti s trepetajočim glasom.

— Pravzaprav bi me moralo biti sram. V mojih letih, po mojih izkušnjah, z mojim prepričanjem — pa solze! A meni je tako čudno, da me ni niti sram.

Sedaj je tudi ona zopet našla besedo.

— Ej, kaj bi Vas bilo sram? Kdor nima več solza, ni niti pravi človek. Ampak jaz sem bila neumna, brbljala sem same neumnosti, ne da bi bila pomislila, da Vas utegnem razžaliti s tem.

— Ne, Vi me niste užalili. Ta hip se ne spominjam, kaj ste govorili. Pozneje se gotovo spomnim, pa bom tudi vedel, ali je prav ali ne. A sedaj mi je čudno, jako čudno. Vse kar vidim, je nenavadno. Vi stojite pred menoj, kaj ne? Vi ste Tonka Hrastova. A jaz vidim pred seboj čudežno bitje. Vaše lice, Vaše oči, barva Vašega obraza — vse je izpremenjeno. Rafaelovo madono gledam, pa zopet devico orleansko, pa oči madame Sandove, a dobro vem, da stoji pred menoj Tonka Hrastova, moja učenka, ki podira moje nazore... O, ne mislite, da se mi blede. A vi ne morete videti tistega oblačka na nebu,

ki ga vidim jaz. Rdeč je, svetlordeč, z zlatimi robi, iz njega švigajo bele strele, bele kakor srebro. Jaz ga vidim, vidim, vidim. In strele se zadirajo v moje srce, in sedaj čutim kri, ki kaplja počasi, prav počasi v mojo dušo. V mojih prsih, povsem na dnu, se giblje nekaj, a še ne vem, kaj je . . . Oh, ne, — ne glejte me tako! Pravim Vam, da se mi ne blede . . .

Naenkrat je zakričal.

— Za boga! Kaj ste naredili iz mene? Vi ste mi vzeli mir. Pregnali ste ga. Daleč je že, tam za tistim rdečim oblakom, odkoder se mi roga. In nikdar več se ne povrne . . .

Umiril se je zopet.

— Ah, ne poslušajte, kaj govorim. To je grozna ura. Posloviva se za danes. Samo za danes. Jutri bo vse dobro. Do jutri se mora povrniti moj mir in tedaj bova zopet govorila, kakor vsak dan. To je bil neprijeten, a samo slučajen intermezzo. Kriv nisem jaz, Vi pa tudi ne, Vi ne . . .

Tonka je čutila, da ne more izreči nobene besede, ki bi bila sedaj na pravem mestu. Nema mu je podala roko. On jo je stisnil tako kakor še nikoli. Tudi to se je zgodilo nezavedno. Ona se je obrnila počasi, on pa je gledal za njo še dolgo in ko je že izginila, jo je še videl . . .

Potem je odšel domov.

Tisoč misli se mu je križalo v glavi kakor bi bile same strele. V možganih mu je bobnelo valovje razburkanega oceana.

— Kaj se je zgodilo? Kje je moj blagi mir? Kje je nirvana? — Ah, to ni konec, ki sem ga pričakoval. Listje pada z drevja, a to se je zgodilo že stokrat in veje so zopet zelenele, pognale so kali, popki so vzcveteli in iz cvetov so dozoreli plodovi. Že stokrat — in zopet se bo godilo tako. In seme pada neprenehoma v rodovitno zemljo, sneg ga ne zamori, ta odeja ga samo čuva. Zima ni konec... Solnce zasije, nastane boj v naravi in toplota zmaga. Večno ponavljanje, večni boj... Oh! Kaj se je zgodilo!... Solza! Kako dolgo je že ni bilo v teh očeh?... Kje je moj mir, moj blagi mir?... Ona je dejala: Tedaj moram biti žalostna tudi jaz. In duša je zaplakala. Kje je moj mir?

Bil je ves potrt. Šel je k oknu in se zagledal v noč. Zunaj je bilo vse pokojno in v tej tišini je bilo nekaj veličastnega. Ta noč je bila kakor Visoka Pesem, prestavljena iz sveta glasov v svet stvarnosti. Gori na nebu so migljale zvezde, njegove ljubljene zvezde... In ta hip se mu je zazdelo, kakor bi njih bajna svitloba govorila.

— Glej, nas si vendar vedno ljubil. V časih svoje najvišje sreče si obračal svoj pogled k nam, v trenutkih najhujših bolečin si iskal v nas to-

lažbe in miru. In če nisi ljubil nikogar, nikogar, niti sebe — nas si vendar ljubil . . .

— Nikogar?

Počasi, tiho, mirno je zašumelo to vprašanje v Savičevih ušesih.

— Nikogar? . . . Ali je res! Ali je prav res?

In ta hip se ni upal reči: da.

— Morda — morda — sem se vendar motil.

Tam iz najskrivnejših, iz najoddaljenejših sfêr se je dvigal kakor skozi meglo Rimske ceste znan obraz iz davnih, davnih časov. Mesečina ga je oblivala, zlati lasje so bili razliti po temnomodrem nebu . . . Znan obraz iz davnih, davnih časov. Ah, od tistih dni je minilo menda že tisoč let. In vso to dolgo dobo je bilo to lice zaprto v njegovi duši, on pa je tajil sebi in vsemu svetu, a glavno sebi, da pozna tiste oči in da se jih spominja. In sedaj gleda tisti obraz tam gori med svojimi ljubljenimi zvezdami . . . tako daleč . . . tako daleč . . .

V najtankejših gubah njegove duše se je začelo gibati nekaj nežnega in mehkega, više in više, dokler mu ni tiha bol napolnila vseh prsi. In vnovič so mu privrele solze v oči.

Kako velikanska laž je bila vsa ta dolga, dolga doba! In on se ni zavedal. Mislil je, da so pristni vsi ti občutki, iz katerih so izvirale

njegove misli, njegove nove ideje in tisti ogromni Nič . . .

— Olga! Oh, Olga! Ljubil sem te vsa ta dolga leta in v tej ljubezni sem umiral! Še enkrat sem te hotel videti, a to vem šele sedaj... In videl sem Te, v zvezdnih višavah . . .

Mrzlično je ihtel, a polagoma se je umiril potok njegovih solzâ. Le tihotno so še tekle po njegovem licu. Tudi v njegovo dušo se je povrnil mir. Tedaj je dvignil oči še enkrat proti nebu in skozi solze je zagledal med zvezdami drugo lice . . .

— Tonka!

Šele to noč je izginila njegova prva ljubezen, kajti iz srca mu je rasla druga. Spomin na Olgo ga ni mučil. Roža, ki ga je nekdanj milo opajala s svojo dišavo . . . Iz vzvišenih sfêr pa je plavala dol sveža, boginji zmage slična podoba življenja.

— Tonka!

Zlate zvezde so bleščale skozi tiho noč in njih luč je odsevala v Savičevi duši. Blaga sapica je pihljala med vejami in z nežno roko je božala Savičevo razgreto čelo.

Jesen je in zima se bliža, a Savič gleda zvezde na nebu. Mir je vseokoli kakor na pokopališču, a Savič čuti življenje v sebi . . .

X.

Savič je bil zopet izpremenjen. Ali tako hitro se ni udal. Bal se je nove zmote in sam sebi ni hotel verjeti. Novo razpoloženje svojega duha je boječe skrival pred Tonko.

— To je bila ena noč. Kdo ve, ali ni bila tudi to sama domišljija?

Debate s Tonko so postale jako stvarne.

— Kakšni so bili prvi ljudje, ki so se skrivali po skalnatih votlinah in po visokem drevju, ki niso imeli ne orožja ne orodja, ki niso poznali ne ognja ne soli? Kako živi danes človeški rod? Ali je ta razvoj argument za pesimizem?

Savič je molčal.

— Najsiromašnejši delavec ima sedaj več pripomočkov za življenje, nego jih je imel nekdanj glavar celega plemena.

Savič jo je nemo pogledal.

— Koliko razlike je bilo med divjaki prvih dni in med nemo živalijo? In koliko znanosti, koliko umetnosti je danes na razpolago človeškemu duhu? Kako velikanska literatura priča za duševno delo človeškega rodu? ... Ali ne odgovarjate ničesar?

— In kako velikanska je še duševna in gmotna beda zatiranih razredov današnje družbe? Ali ni to gorje tem večje spričo ogromnega duševnega in materialnega bogastva osrečenih članov te družbe? ... Ne, ne, ne. Narodi se sovražijo,

ljudje se ubijajo v gozdih in mestih, posamično in na tisoče, v dvobojih in vojnah. To je pesimizem.

— Ali pa mora biti tako?

— Ali — mora biti tako? ... O, razumem Vas. Vi mislite, kakor sem mislil nekdam jaz. Tedaj sem navduševal trpine, oni pa so se mi rogali, češ, tako je bilo vedno.

— Torej jim je treba dokazati, da nimajo prav.

— Da, da. Tako sem mislil nekdam.

— In potem ste zaprli oči, da ne bi videli, kaj se godi okrog Vas. In tako niste opazili, da se nevedni zavedajo, da se sovražniki sprijateljujejo, da se zatiranci dvigajo. Potapljali ste svojega duha v nirvano in tako niste občutili živega duha, ki objema človeški svet... Ali, kaj govorim? Prepričajte se sami!

— Kako?

— Pojdite zvečer z menoj.

— Kam?

— Videli boste.

— Dobro.

Zvečer ga je peljala na shod ženskega društva. Dvorana je bila polna šivilj, modistic, delavk iz tovarn. Mlada, priprosta delavka je govorila o ženskem in delavskem gibanju. Savič je pazno poslušal; govor ni bil učen, a jako stvaren. Oziral se je po dvorani. Iz stoterih oči je

sijalo živo zanimanje in umevanje. Govornica je poročala, da je združenje doseglo lep uspeh glede skrajšanja delavnega časa za ženske delavne moči.

— To naj nas vzpodbuja na neumorno delovanje. V naših rokah je naša bodočnost. Naš največji sovražnik je malodušnost. Zato pogum, tovarišice! Ako hočemo, moramo zmagati! Sursum corda!

Tako je zaključila svoj govor.

Savič je bil osupnjen.

Tonka mu je povedala, da so se vse te ženske začetkoma rogale tistim tovarišicam, ki so jih hotele zdramiti iz duševnega spanja. Sedaj imajo svoje društvo, svoj časopis in očitvidno napredujejo.

— Pa ženske! je Savič vzkliknil.

— Da, ženske, je Tonka odgovorila. In razsodni ljudje pravijo, da je prav to veselo znamenje.

Neko nedeljo sta šla oba na deželo. Tonka je poznala vaškega učitelja, s katerim je seznanila Saviča. Govorili so o raznih rečeh. Med drugim ga je Savič vprašal:

— Kako si pa preganjate čas tu zunaj? Ali Vam ni dolgočasno?

— Začetkoma mi je bilo. Sedaj je drugače. Večkrat imam zvečer šolo za odrasle. Stari kmetje sivih las prihajajo učit se pisanja in čitanja. Po-

stali smo prav dobri prijatelji. Sedaj imamo tudi malo pevsko društvo. Udje so sami kmetje, pa jaz.

— Kmetje, ki se uče čitati in pisati?

— Pa s kakšnim veseljem! In to nam mnogo koristi. Ljudje spoznavajo, koliko je vredno, ako človek kaj zna, pa podpirajo šolstvo, kjer le morejo. Seveda, nekdanj je bilo vse drugače. A z ljudmi se mora prav ravnati. Vem, da je končno malenkost, kar storim. Pa vendar sem jako zadovoljen, ker menim, da to vendar nekaj pomenja. Izobraženi narodi ne poginjajo! . . .

Ženske, ki se bojujejo za boljši položaj in za pravice, kmetje, ki se uče čitati in pisati! In vse to je on prespal!

Savičev pesimizem se je začel nevarno mājati. A še vedno se je bal nove zmote. Pa Tonka je že opazila, da se v njegovi duši nekaj spreminja in vsako priliko je porabila, da mu pokaže nova dejstva. Nagovorila ga je, da sta šla skupaj v gledališče, ko so igrali nov izviren komad iz domačega življenja. Pokazala mu je, kako so polne galerije in stajališče, kjer se zbira prosti narod. Vodila ga je v društva, na shode. Povsod je bilo življenje, bujno življenje in plodovi.

— In kako dolga je še večnost! Koliko časa ima človeštvo še, da se razvije, da napreduje, da

doseže vrhunec, katerega ne moremo danes niti sanjati? ...

Končno je moral sam v sebi priznati, da ima to dekle prav.

— In kaj giblje vse to? Kaj ustvarja ves napredek in izpreminja vse razmere?

— Delo ...

— A ideal mojega življenja je bil vsa ta dolga leta — nedelavnost ...

Šolsko leto je že davno minilo. Savič ni niti opazil, kako. Tonka je bila gotova s šolo. Prišel je zopet čas vpisovanja in Savič se je spomnil, da Tonka ne bo več njegova učenka.

— Učenka! Kakšna ironija! Jaz sem bil njen učenec ...

In sedaj je ne bo več v šolo ...

Ustrašil se je, kakor bi se bil domislil nečesa groznega. Ne bo je več v šolo — morda je sploh ne bo več. To — bi bilo strašno. Ali bi mogel tedaj še živeti? Brez Tonke?

Kako daleč sega ta misel ... Brez Tonke — je dejal. Kaj je to? Tako ne misli profesor o učenki, ne učenec o učiteljici. Ali mu ni ona že več? Tovarišica? Prijateljica?

In brez nje naj bi ostal? ...

Razni občutki, o katerih je menil, da so že povsem zamrli v njegovem srcu, so se tekom zadnjega leta zopet povrnil. A to ... to je kakor povsem novo čuvstvo. Ali je morda to ljubezen?

Enkrat je ljubil!

— Olga! Ljubil sem Te! A v zvezdah sem vzel slovo od Tebe. In sedaj — ne vem, kaj je to. Ako je to ljubezen je vse drugačna, nego je bila ona do Tebe, Olga!

Ali bi bilo mogoče, da bi prišel konec sedaj? . . . Oh, ne, ne. Sedaj ne, ta konec bi bil grozen, to bi bila poguba.

A kdo pravi, da bi moglo biti drugače? Ali sme upati . . . Ali je le enkrat čital v njenih očeh — ljubezen?

Da, ljubezen, ljubezen. Sedaj ve, da je to ljubezen.

— Tonka! Brez Tebe! Pa še enkrat tisto grozno življenje . . .

Bilo je že pozno zvečer. Ta ljubezen ga je grizla v glavi kakor škorpion. V spomin so se mu povrnille vse peklenske muke iz tistih časov. In izgubil je vso moč nad seboj. Ta hip ni mislil, da je pozna ura, sploh ni mislil ničesar nego to, da ne more niti uro več živeti v tej grozni negotovosti. Bal se je noči, ki je spuščala svoje sence na zemljo, bal se je, da bi legla noč tudi v njegovo dušo, tista črna noč, katero pozna samo on, In kakor vihar je pohitel tja . . .

Tonka je stala na pragu. Bila je sama.

— Tonka! Ali bi bilo mogoče? Tonka? . . .

Čudno! Ona je vedela, kaj hoče vprašati. Odkod? Kako? Kdo ji je povedal?

— Ne, ne, to ne bi bilo mogoče, ne meni, ne Tebi!

— Ali me ljubiš?

— Zakaj sem Te hotela privabiti v življenje, iz katerega si bežal? Zakaj sem Ti hotela dvigniti srce?

— Moja Tonka! Moja ljuba žena! Moje srce je s Tvojim v višavah!

In to je bilo res . . .

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000509070

